

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН**

СІМЕЙНЕ ПРАВО

*Навчально-методичні рекомендації
до семінарських занять
(для здобувачів вищої освіти 3 курсу денної форми навчання
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)
Спеціальність: 081 Право)*

Дніпро – 2024

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Євгеній ПОДОРОЖНІЙ, професор кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Дмитро ВОЛИК, начальник відділу з питань нотаріату в Харківській області Управління нотаріату Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України, кандидат юридичних наук.

УКЛАДАЧ:

Володимир КИЯН, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Тамара ЯРОШЕВСЬКА, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Наталія ОБУШЕНКО, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Олег ЖУРАВЕЛЬ, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, підполковник поліції;

Олександра НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

С 37 Киян В. Я., Ярошевська Т. В., Обушенко Н. М., Журавель О. Є., Нестерцова-Собакарь О. В. Сімейне право: навч.-метод. реком. до семінар. занять. Дніпро : ДДУВС, 2024. 78 с.

Підготовлені колективом авторів навчально-методичні рекомендації до семінарських занять з дисципліни «Сімейне право» на основі Сімейного кодексу України і відповідно до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, галузь знань – 08 «Право» спеціальність – 081 «Право».

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН.....	8
ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА. СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ.....	9
Семінарське заняття.....	9
Методичні вказівки до семінарського заняття.....	9
Тестові завдання до Теми 1.....	13
Рекомендована література до Теми 1.....	15
ТЕМА 2. ШЛЮБ. ПОРЯДОК УКЛАДАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ.....	17
Семінарське заняття.....	17
Методичні вказівки до семінарського заняття.....	17
Тестові завдання до Теми 2.....	20
Рекомендована література до Теми 2.....	23
ТЕМА 3. НЕДІЙСНІСТЬ ШЛЮБУ.....	25
Семінарське заняття.....	25
Методичні вказівки до семінарського заняття.....	25
Тестові завдання до Теми 3.....	27
Рекомендована література до Теми 3.....	30
ТЕМА 4. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ТА МАЙНОВІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ.....	32
Семінарське заняття.....	32
Методичні вказівки до семінарського заняття.....	33
Тестові завдання до Теми 4.....	39
Рекомендована література до Теми 4.....	41
ТЕМА 5. ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ ПО УТРИМАННЮ.....	44
Семінарське заняття.....	44
Методичні вказівки до семінарського заняття.....	44
Тестові завдання до Теми 5.....	49
Рекомендована література до Теми 5.....	52
ТЕМА 6. ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДІТЕЙ.....	54
Семінарське заняття.....	54
Методичні вказівки до семінарського заняття.....	54
Тестові завдання до Теми 6.....	56
Рекомендована література до Теми 6.....	59
ТЕМА 7. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ТА МАЙНОВІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ.....	61
Семінарське заняття.....	61
Методичні вказівки до семінарського заняття.....	61
Тестові завдання до Теми 7.....	64
Рекомендована література до Теми 7.....	67
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	69
ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	72
СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ.....	73
ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ.....	74

ПЕРЕДМОВА

Кожного з нас, протягом усього життя, зазвичай супроводжує сімейне право. І, як не згадати вислів талановитої, української вченої Я. Шевченко, що «сімейне право є специфічною галуззю права, жодна інша галузь приватного права, до якої належить і сімейне право, так не пов'язана з людською особистістю, її прагненнями і бажаннями, як сімейне право». Сім'я у суспільстві виступає, як джерело відданості, любові, підтримки та поваги, саме у сім'ї утворюються основи моралі, духовності, гармонійного розвитку, повноцінності та терпимості. Природна складова життя суспільства виражається в здоровій та міцній сім'ї, що наводить до стабільності і розквіту будь-якого соціуму.

Сімейне право України, слід розглядати, як різноаспектний та складний правовий феномен, який містить власну історію, традиції та цінності. Сімейне право - це сукупність правових норм, принципів, які спрямовані на врегулювання та охорону особистих немайнових та майнових відносин фізичних осіб, які виникають на основі шлюбу, народження дитини усиновлення або прийняття дітей на виховання. Тобто ця галузь права регулює відносини між подружжям: щодо порядку укладення шлюбу та умов припинення шлюбу, щодо особистих немайнових і майнових відносин, відносин між батьками й дітьми, іншими членами сім'ї, а також регулювання і охорона стосовно відносин щодо усиновлення, опіки й піклування.

З приватноправового циклу, однією з визначних навчальних дисциплін є «Сімейне право». Метою вивчення дисципліни є сприяння та формування знань щодо термінологічного апарату сімейного права, закріплення у здобувачів вищої освіти юридичного світогляду, сформування навичок опрацювання судової практики та українського законодавства, а також підготовка фахівців, які повинні володіти високим рівнем теоретичних знань щодо галузі сімейного права, його принципів, правовідносин, понять та інститутів, необхідних для повного і ґрунтовного засвоєння інших дисциплін в галузі право, що сприятиме у подальшій практичній діяльності успішному застосуванню цих знань. Опанування навчальної дисципліни «Сімейне право» ґрунтується на основі чинного законодавства (Сімейний кодекс України, з урахуванням внесених до нього змін і доповнень), судової практики, наукових досліджень, як вітчизняних учених, так і зарубіжних у сфері сімейного права, які досконало і поглиблено розкривають суть і особливості сімейного права, що формує у здобувача вищої освіти, становлення професійної культури та високої кваліфікації.

«Сімейне право», як навчальна дисципліна тісно пов'язана з наступними дисциплінами: «Римське право», «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Цивільне право», «Житлове право», «Спадкове право», «Цивільний процес» та є ґрунтовним і послідовним продовженням вивчення дисциплін, таких, як «Міжнародне приватне право», «Актуальні проблеми цивільного законодавства», «Актуальні проблеми цивільного права та процесу».

Поміж багатогранних суспільних відносин, які урегульовані правом, виділяють сферу доволі складних людських стосунків, які започатковані на родинних зв'язках або скеровані на їх створення і у той же час можуть включати елементи економічного характеру, до таких відносин належать сімейні правовідносини. На сімейні відносини, їх формування і побудову істотно впливають норми моралі, етики, традиції та звичаї. Регулювання даного виду відносини здійснюється спеціальними нормативно-правовими актами, де Сімейний кодекс України займає визначальну роль та міжнародними договорами. Враховуючи різноманіття джерельної бази сімейного права, необхідно зосередитись на поглибленому вивченні здобувачами вищої освіти проблем даної галузі права, аналізу актів сімейного законодавства України, міжнародних договорів. Вказати важливу роль сімейного права на сучасному етапі розвитку держави, як індикатора та регулятора соціальних проблем, що слугуватиме формуванню у здобувача вищої освіти наукового правового світогляду, правової культури та креативності.

Навчальна дисципліна «Сімейне право» у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ викладається здобувачам вищої освіти (рівень вищої освіти: перший бакалаврський) у I семестрі. «Сімейне право», як навчальна дисципліна визначає опанування складних теоретичних та практичних проблем сімейних правовідносин, в багатьох випадках, які можуть регулюватися нормами моралі, це ґрунтовний підхід до вивчення та засвоєння правовідносин, який являє собою складний комплекс взаємних прав і обов'язків осіб, які є членами родини або знаходяться в близькому спорідненні, а також оволодіння знаннями з приводу виникнення батьківських прав і обов'язків, які нерозривно пов'язані із встановленням батьківства.

Предмет навчальної дисципліни охоплює вивчення сімейного права, як галузі права, чинного сімейного законодавства, міжнародних договорів, актів вищих судових інстанцій, які стосуються особистих немайнових та пов'язаних з ними майнових відносин, які виникають зі шлюбу, споріднення, усиновлення (удочеріння) та взяття дітей на виховання. Дослідження тенденцій та напрямків розвитку науки сімейного права, правовий аналіз наукових поглядів і концепцій, які складають ядро в доктрині сімейного права. Оволодіння норм сімейного права, враховуючи поглиблене вивчення проблем в їх застосуванні успішно сприятимуть здобувачам вищої освіти в засвоєнні необхідного обсягу систематизованих знань та на основі теорії провести аналіз і знайти рішення щодо будь-яких сімейно-правових спорів, що є необхідним для практичної діяльності майбутнього фахівця, його професійної культури та високої кваліфікації.

Навчально-методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Сімейне право» мають обсяг достатній для вміщення фундаментальних та деталізованих рекомендацій щодо поглибленої підготовки до кожної теми семінарських занять з визначеним переліком теоретичних питань, котрі представлені на розгляд з ретельним аналізом. Вирішення тестових завдань дозволяє

закріпити та систематизувати здобуті на лекціях та аудиторних заняттях знання, а також виявити прогалини у системі знань із предмета, в даних навчально-методичних рекомендаціях для здобувачів вищої освіти окреслені конкретні і вагомі поняття в межах семінарських занять до кожної теми, тематика рефератів та схем, зміст індивідуальної та самостійної роботи, що дозволяє засвоєнню в повному обсязі навчального матеріалу та формуванню самостійності як особистісної ознаки, яка виступає фундаментом стосовно професійної якості майбутнього фахівця, сутність якої зводиться в умінні планувати та контролювати власну діяльність. Перелік основної та додаткової літератури складають законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, наукові та навчальні видання: монографії, посібники, підручники та інші наукові джерела до кожної теми семінарських занять згідно навчального курсу. До структури навчально-методичних рекомендацій входять основні положення рейтингової системи оцінювання успішності навчання та питання щодо підготовки до підсумкового контролю.

Для здобувачів вищої освіти, підготовка до занять з дисципліни «Сімейне право» ґрунтується на наступних методах навчання:

- організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності (аспекти: передачі і сприймання навчальної інформації, логічний, мислення);
- стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності;
- контролю та самоконтролю у оволодінні даної дисципліни (усний, письмовий);
- логічні методи навчання (моделювання, абстрагування, аналізу і синтезу, формалізації, індуктивний, дедуктивний).

За результатами вивчення і засвоєння здобувачами вищої освіти навчальної дисципліни «Сімейне право» мають бути сформовані наступні спеціальні компетентності:

- повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи;
- знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права;
- здатність визначати належні та прийнятні факти для юридичного аналізу;
- здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції;
- здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування у професійній діяльності набутих знань;
- здатність до консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації;
- здатність до самостійної підготовки проектів актів правозастосування;
- здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

Основні завдання:

– ґрунтовно і поглиблено покращувати і збагачувати правові знання, вміння та навички, прагнути до високого рівня оперування професійною юридичною термінологією; ефективно використовувати знання і вміння у сфері права, розвивати спроможність концентруватись для вирішення нестандартних задач у професійної діяльності, зіставляючи причинно-наслідкові зв'язки між правовими явищами; завжди усвідомлювати цінність права, поваги до права, як цінності громадянського суспільства та високого рівня правової культури;

– детально і досконало засвоювати поняття та особливості сімейного права та правових засад регулювання сімейних правовідносин, що є необхідною умовою для формування кваліфікованих фахівців;

– ретельне вивчення сімейного законодавства, закріплення та розширення теоретичних та практичних знань, вміння вдало застосовувати ці знання при розв'язанні наукових та практичних задач правового характеру; формування та подальший розвиток здібностей до самостійної наукової роботи та оволодіння методикою проведення досліджень при вирішенні сімейно-правових інцидентів.

Навчально-методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Сімейне право» призначені для здобувачів вищої освіти денної форми навчання Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни
	<i>денна форма здобуття вищої освіти</i>
Кількість кредитів ЄКТС	4,0
Загальна кількість годин:	120
Семестр:	5
Лекції	20
Семінарські	20
Практичні	–
Самостійна робота	80
Індивідуальні завдання	–
Підсумковий семестровий контроль	залік

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА. СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Семінарське заняття № 1 – 2 год.

План:

1. Поняття, предмет і метод сімейного права.
2. Сімейне право: принципи та функції.
3. Джерела правового регулювання сімейних відносин.
4. Сімейне право: аналогія та дія норм.
5. Право на сім'ю.
6. Сім'я як об'єкт правового регулювання.
7. Сімейні правовідносини: поняття, види та структура.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

На всіх етапах розквіту людської спільноти, розпочинаючи із найдавніших часів, сімейні відносини знаходяться під впливом чіткого визначення зі сторони суспільства. В сучасній правовій науці поняття «сімейне право» визначається в наступних аспектах:

1) сімейне право, як галузь права це комплекс правових норм і принципів, які спрямовані на врегулювання сімейних відносин, тобто особистих немайнових та майнових відносин, що утворюються із шлюбу й відповідності до сім'ї (між подружжям, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, опікунами, піклувальниками та підопічними, та інші сімейні відносини між членами сім'ї);

2) сімейне право, як сімейне законодавство, розглядається, як система нормативно-правових актів, які мають у своєму складі сімейно-правові норми, що регулюють особисті немайнові права та майнові відносини фізичних осіб, які формуються на підставі шлюбу та сім'ї;

3) сімейне право як правова наука, виражається, як система знань стосовно об'єктивних закономірностей і розвитку сімейного права, його понятійно-термінологічного апарату та інших сімейно-правових явищ;

4) сімейне право як навчальна дисципліна, являє собою систему суджень, ідей, взаємозв'язаних поглядів щодо поняття, сутності та особливостей сімейного права, сімейного законодавства, науки сімейного права.

Отже, *сімейне право* – це сукупність (система) правових норм і принципів, які регулюють та охороняють сімейні відносини (майнові та особисті немайнові сімейні відносини, безпосередньо пов'язані з шлюбом, з правом особистої та спільної сумісної власності подружжя, правам та обов'язкам щодо утримання (аліменти), правовідносини з приводу батьківства, материнства, а також майнові та особисті немайнові права та обов'язками матері, батька, дитини; усиновленням).

Предмет правового регулювання виражається в сукупності, яку можна розглядати, як ядро суспільних відносин, якісно однорідних і врегульованих

нормами права, а також зазначає, на яку групу суспільних відносин скерований вплив норм права, що надає можливість узагальнити норми права, які регулюють певний рівень суспільних відносин, у галузь права. Предмет сімейного права складають відносини з приводу:

- а) відносини, які утворюються у зв'язку зі шлюбом;
- б) особисті немайнові і пов'язані з ними майнові відносини (між подружжям, батьками та дітьми);
- в) особисті немайнові і пов'язані з ними майнові відносини між іншими родичами (це відносини баби та діда з онуками, правнуками; між братами та сестрами, вітчимою, мачухою, падчеркою, пасинком; аліментні відносини певних членів сім'ї та родичів);
- г) відносини, які утворюються з приводу влаштування дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківської опіки.

Предмет сімейного права слід розглядати, як сукупність особистих немайнових та майнових відносин, що утворюються між подружжям (відносини, які виникають у процесі створення сім'ї або навпаки), батьками та дітьми, іншими родичами, кровної спорідненості, усиновлення, опіки та піклування, ґрунтуючись на рівності та майновій самостійності учасників сімейних правовідносин, та інших підставах, що не суперечать моральним принципам суспільства і не заборонені законом.

Метод сімейно-правового регулювання характеризується цілісною системою специфічних засобів, прийомів та способів впливу на суб'єктів сімейних правовідносин, що визначається, в першу чергу, юридичною рівністю сторінь, а також наділенням даних суб'єктів можливості врегулювання сімейних відносин на основі їхнього вільного розсуду за виключеннями, встановленими законом.

Основними факторами, які зазначають сутність і специфіку методу сімейного права, є:

- а) юридична рівність суб'єктів сімейних правовідносин;
- б) самостійний майновий статус суб'єктів;
- в) диспозитивний характер сімейно-правових норм;
- г) особливості і специфіка розгляду конфліктів у сімейній галузі.

Метод сімейно-правового регулювання включає як диспозитивні, так і імперативні засоби впливу на учасників сімейних відносин, зміст методу сімейно-правового регулювання утворюється передусім з тих елементів правової матерії, які виявляють способи правового регулювання, зокрема це: дозвіл, заборона та позитивне зобов'язування.

Під **принципами сімейного права** можна розуміти правові явища, які з'єднують зміст сімейного права із тими закономірностями громадського життя, на яких воно ґрунтується і у той же час закріплює, тобто принципи є специфічним стандартом законності.

Сімейно-правові принципи та принципи інститутів сімейного права утворюють систему принципів сімейного права. До сімейно-правових принципів

належать: державна охорона сім'ї, дитинства, материнства і батьківства; заборони насильства в сім'ї, пріоритет найліпших інтересів дитини та інші. Принципи інститутів сімейного права виступають джерелом регулювання однорідних сімейних відносин тому, суть інституту шлюбу складають наступні принципи: добровільності шлюбу; одношлюбності тобто моногамії, свободи розірвання шлюбу та ін.

Принципи сімейного права – це спричинені сутністю сімейних відносин ідеї про значні цінності, що відображають об'єктивні закономірності розвитку сімейних правовідносин, розкриваються найвищою стабільністю, імперативністю, об'єктивністю та загальнообов'язковістю, всебічністю, та характеризують соціальне призначення й сутність сімейного права, і є фундаментом для вдосконалення сімейного законодавства.

Джерела сімейного права – це особлива правова категорія, яка характеризується зовнішньою формою вираження правотворчої діяльності держави, що містить норми, загальної обов'язковості.

Законодавство і договір виступають основними регуляторами сімейних відносин. Стаття 10 Сімейного кодексу України визначає: «Якщо певні сімейні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми цього Кодексу, які регулюють подібні відносини (аналогія закону). Якщо до регулювання сімейних відносин неможливо застосувати аналогію закону, вони регулюються відповідно до загальних засад сімейного законодавства (аналогія права)». У таких несподіваних обставинах необхідно правдиво розглядати не прогалини в праві, а прогалини у правовому регулюванні.

Сім'я – це соціальне коло людей, які поєднані кровною чи шлюбною спорідненістю на засадах спільного економічно-побутового, морально-психологічного укладу, взаємних інтересів, мети, підтримки, моральної і юридичної відповідальності. Сім'я започатковує основу суспільства, є невіддільним осередком суспільства, від взаємин в кожній родині залежить майбутнє дітей і всього соціуму. Щаслива сім'я це запорука міцної держави.

Сімейні правовідносини – це специфічні суспільні відносини, які ґрунтуються на пов'язаних між собою майнових та особистих немайнових правах та обов'язках, між учасниками цих відносин на основі шлюбу, спільного проживання (конкубіат), кровного споріднення, усиновлення, опіки та піклування, а також на інших підставах, які не заперечують моральним засадам суспільства і не заборонені законом.

Особливі ознаки сімейних правовідносин характеризуються: специфічністю суб'єктного складу, невідчужуваністю прав та обов'язків, можливістю учасників сімейних відносин виступати одразу в кількох сімейних правовідносинах, суб'єктами сімейних правовідносин можуть бути лише фізичні особи.

Надайте визначення таких понять:

Сімейне прав, предмет сімейного права, майнові та особисті відносини, метод сімейного права, диспозитивний метод, імперативний метод, способи правового регулювання, дозвіл, заборона, позитивне зобов'язування, принципи сімейного права, джерела сімейного права, юридичний (правовий) звичай.

Скласти схеми:

- Предмет сімейного права.
- Метод сімейно-правового регулювання.
- Основні засади (принципи) сучасного сімейного права.
- Джерела правового регулювання сімейних відносин.
- Аналогія в сімейному праві.

Теми для написання рефератів:

1. Поняття, суть сімейного права і функцій.
2. Предмет і метод сімейного права України. Співвідношення сімейного та цивільного права.
3. Соціальні регулятори сімейних відносин: традиції, положення канонічного права, моральні засади суспільства. Роль звичаїв у регулюванні сімейних відносин.
4. Значення та особливості порядку застосування міжнародних договорів під час регулювання сімейних відносин.
5. Поняття та загальна характеристика сімейних правовідносин.
6. Регулювання сімейних правовідносин: загальні засади та шлюбний договір.
7. Захист сімейних прав та інтересів. Строки в сімейному праві.
8. Значення сім'ї для людини. Проблеми сучасних сімей.
9. Регулювання сімейних відносин з метою зміцнення сім'ї, як соціального інституту.
10. Сімейний кодекс України, як регулятор багатобразності сімейних правовідносин.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Якщо розглядати систему і права, то яке місце займає сімейне право?
2. Які відносини розкривають предмет сімейного права?
3. Які фактори зазначають сутність методу сімейного права?
4. Охарактеризуйте основні засади (принципи) сучасного сімейного права України?
5. Як Ви розумієте поняття «договірне регулювання сімейних відносин»?
6. Охарактеризуйте договір, як джерело регулювання сімейних правовідносин.
7. Розтлумачте статті 24, 32, 51 Конституції України.
8. Розкрийте роль звичаїв у регулюванні сімейних правовідносин.
9. Роль судової практики у сімейному праві.
10. Охарактеризуйте міжнародні договори, як частину національного сімейного законодавства України.

Тестові завдання до Теми 1

1. Сімейним Кодексом здійснюється регулювання сімейних відносин з метою:

- a) на благо суспільства поступове перетворення праці в перш життєву потребу кожної працездатної особи;
- б) у жилих будинках, де проживають члени сім'ї, підвищення рівня благоустрою;
- в) зміцнення і охорона сім'ї як соціального інституту, і як союзу, кола конкретних людей;
- г) захисту невизнаних, оспорюваних прав, порушених свобод, прав та інтересів фізичних осіб, а також юридичних осіб та інтересів держави.

2. Предмет сімейного права складають:

- a) відносини, які зароджуються у зв'язку зі шлюбом;
- б) між членами сім'ї особисті та майнові відносини;
- в) відносини, які з'являються з приводу влаштуванням дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківської опіки;
- д) усі відповіді правильні.

3. Відносини, які утворюються у процесі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, визначаються, як:

- a) усиновлення;
- б) патронат;
- в) опіка та піклування;
- д) усі відповіді правильні.

4. Метод сімейного права:

- a) діалектичний;
- б) диспозитивний, імперативний;
- в) загально-філософський;
- д) порівняльно-правовий.

5. Джерелом сімейного права є договір, якщо:

- a) він не суперечать Сімейному Кодексу України;
- б) не суперечить моральним засадам суспільства;
- в) а також не суперечить іншим законам;
- д) усі відповіді правильні.

6. Нормативно-правовий акт, який регулює сімейні правовідносини в Україні:

- a) Житловий кодекс України;
- б) Господарський кодекс України;
- в) Сімейний кодекс України;
- д) Бюджетний кодекс України.

7. Правовий статус дитини, до якого віку має особа:

- a) до досягнення нею 12-річного віку;
- b) до досягнення нею 16-річного віку;
- c) до досягнення нею 14-річного віку;
- d) до досягнення нею 18-річного віку.

8. Хто визначає місце проживання дитини, яка досягла 14 років, якщо її батьки проживають окремо:

- a) дитина;
- b) спільна згода батьків;
- c) один із батьків;
- d) спільна згода батьків та дитини.

9. Не є джерелами сімейного права:

- a) судова практика;
- b) судовий прецедент;
- c) адміністративний прецедент;
- d) звичай.

10. Сімейний кодекс України не врегульовує відносин:

- a) між подружжям;
- b) між дядьком і племінницею;
- c) між усиновлювачами та усиновленими;
- e) рідними братами та сестрами.

11. Складають особи сім'ю:

- a) які спільно проживають;
- b) які мають взаємні права та взаємні обов'язки;
- c) які пов'язані спільним побутом;
- d) всі відповіді правильні.

12. Сімейні права:

- a) не можуть бути передані іншій особі;
- b) можуть бути передані тільки опікунам;
- c) можуть бути передані тільки батькам;
- d) можуть бути передані тільки піклувальникам.

13. Встановлені строки, у Сімейному Кодексі України, обчислюються:

- a) відповідно до Сімейного кодексу України;
- b) відповідно до Цивільного кодексу України;
- c) відповідно до Житлового кодексу України;
- d) відповідно до Цивільного процесуального кодексу України.

14. Не застосовується позовна давність до таких вимог, що виникають зі сімейних відносин:

- a) про поділ майна після розірвання шлюбу, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя;
- b) про визнання материнства особою, що вважає себе матір'ю дитини;
- c) про оспорювання матір'ю дитини батьківства свого чоловіка;
- e) про оспорювання свого материнства жінкою, що записана матір'ю дитини.

15. Сімейний кодекс України прийнятий:

- a) 10 січня 1999 року;
- b) 10 січня 2002 року;
- c) 20 липня 2001 року;
- d) 16 січня 2003 року.

Рекомендована література до теми 1:

Закони та інші нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

– акти міжнародного права:

1. Загальна декларація прав людини. Документ ООН 10.12.1948 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

2. Конвенція про права дитини. Схвалено ООН, Резолюція № 4425, 20.11.1989 р. Ратифіковано Україною 27.02.1991 р. № 789-XII. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

3. Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Міжнародна угода від 22.01.1993 р. Ратифіковано Україною 10.11.1994 р. № 24094. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009.

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. К. : Права людини, 1992.

– закони:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11.

3. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30.

4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України від 21.11.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.

5. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України від 01.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

Основна література:

1. Борисова В. І., Жилінкова І. В. Сімейне право України (4-те вид., перероб. і доп.). К. : Юрінком Інтер, 2017.
2. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посібник (2-ге вид. випр. і доп.). К. : Алерта, ЦУЛ, 2016.
3. Харитонов Є. О., Голубєва Н. Ю. Сімейне право України: підручник. К. : Істина, 2018.
4. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України: навч. посібник. Харків : Видавничий будинок «ФАКТОР», 2016.

Додаткова література:

1. Нотаріальне оформлення цивільно-правових документів: Зразки. Роз'яснення. Нормативні акти: довідник. К. : Юрінком Інтер, 2017.
2. Нікітенко Р. С. Поняття та сутність окремого провадження у справах про розірвання шлюбу. Митна справа. 2014. № 2(2.2). С. 170-174.
3. Дякович М. М., Сенік С. В. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин. Вісник Верховного Суду України. 2017. № 2. С. 37-43.
4. Сафончик О. І. Деякі питання розірвання шлюбу в судовому порядку за законодавством України. Часопис цивілістики. 2015. № 14. С. 74-77.
5. Д'ячкова Н. А. Визначення у шлюбному договорі порядку користування житлом. Право і Безпека. 2015. № 1. С. 186-190.

Інтернет-ресурси:

1. Офіційний портал Верховної Ради України. URL : <http://portal.rada.gov.ua/>
2. Офіційне представництво Президента України. URL : <http://www.president.gov.ua/>
3. Урядовий портал. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/>
4. Офіційний веб-портал Судової влади України. URL : <http://www.court.gov.ua/>
5. Конституційний Суд України. URL : <http://www.ccu.gov.ua/>
6. Верховний Суд України. URL : <http://www.scourt.gov.ua/>
7. Вищий адміністративний суд України. URL : <http://www.vasu.gov.ua/>
8. Вищий господарський суд України. URL : <http://vgsu.arbitr.gov.ua/>
9. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL : <http://sc.gov.ua/>
10. Міністерство фінансів України. URL : <http://minfin.kmu.gov.ua/>
11. Міністерство юстиції України. URL : <http://www.minjust.gov.ua/>
12. Державна податкова служба України. URL : <http://www.sta.gov.ua/>
13. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>

14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/>

15. Київська центральна міська публічна бібліотека ім. Лесі Українки. URL : <http://lucl.lucl.kiev.ua>.

16. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. URL : <http://www.univer.kharkov.ua>.

17. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. URL : <http://korolenko.kharkov.com>.

18. Бібліотека юридичної літератури «Правознавець». URL : <http://www.pravoznavec.com.ua>.

ТЕМА 2. ШЛЮБ. ПОРЯДОК УКЛАДАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ

Семінарське заняття № 2 – 2 год.

План:

1. Поняття та правова природа шлюбу. Ознаки шлюбу.
2. Право на шлюб, умови укладення шлюбу, шлюбний вік, добровільність шлюбу.
3. Заручини. Порядок укладання шлюбу. Державна реєстрація шлюбу та її правові наслідки.
4. Підстави припинення шлюбу. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання. Визнання розірвання шлюбу фіктивним.
5. Розірвання шлюбу: позасудовий порядок та в судовий порядку.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Шлюб – історично обумовлений, рівноправний, сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований з дотриманням порядку та умов встановлених законом, який створює та формує сім'ю з визначеними особистими майновими і та немайновими правами та обов'язками.

Шлюбний вік в Україні згідно з Сімейним Кодексом для чоловіків та жінок визначається у вісімнадцять років. Як виключення, особа, яка досягла шістнадцяти років, за заявою та за рішенням суду, набуває право на шлюб, якщо буде доведено, що це не суперечить її інтересам.

Сімейне законодавство визначає осіб, які між собою не можуть перебувати в шлюбі:

- особи, які являються родичами прямої лінії споріднення;
- рідні брат і сестра (повнорідні, неповнорідні): особи, які мають спільних батьків є повнорідними братом і сестрою, особи, які мають спільну матір або спільного батька являються неповнорідними братом та сестрою;
- рідні тітка, дядько та племінник, племінниця, двоюрідні брат та сестра;
- усиновлена дитина та усиновлювач: шлюб між даними особами може бути допустимим в тому разі, якщо буде скасоване усиновлення.

На підставі рішення суду можливе надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також отримання такого права може бути між дітьми, які були усиновлені усиновлювачем.

Правові наслідки шлюбу

Права та обов'язки сімейної пари, яка зареєструвала свій шлюб, складають та породжують його зміст. Основою виникнення прав та обов'язків осіб являється не шлюб, а реєстрація шлюбу. Стосовно реєстрації шлюбу, то вона є останнім юридичним фактом в юридичному складі, що породжує шлюбне правовідношення. Отже, реєстрація шлюбу виступає підставою для виникнення прав та обов'язків подружньої пари, водночас зміст шлюбу як правовідношення складають права та обов'язки подружжя.

Реєстрація шлюбу в державному органі реєстрації актів цивільного стану засвідчується свідоцтвом про шлюб, (зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України).

Шлюб являється основою для виникнення прав та обов'язків подружжя і не може бути, підґрунтям для отримання особою пільг чи переваг, та виступати обмеженням її прав та свобод, які визначені у Конституції і законах України.

Сімейним законодавством визначені підстави припинення шлюбу:

- смерть одного з подружжя або оголошення померлим/ою;
- розірвання шлюбу: в адміністративному порядку (через орган державної реєстрації актів цивільного стану), в судовому порядку (за взаємною згодою або за позовом одного з подружжя).

Розірвання шлюбу в позасудовому порядку (адміністративному)

Адміністративний порядок розірвання шлюбу відбувається через орган державної реєстрації актів цивільного стану. через державний орган реєстрації актів цивільного стану, та його Правове регулювання припинення шлюбу пов'язує окремі випадки, які виправдовують спрощену процедуру розірвання шлюбу. До даних випадків відносяться:

- розірвання шлюбу за спільною заявою та взаємною згодою подружжя, яке не має дітей;
- розірвання шлюбу за заявою одного з подружжя з особою, яка визнана: безвісти відсутньою; недієздатною.

Після спливу одного місяця від дня подання заяви, щодо розірвання шлюбу (якщо вона не була відкликана), орган державної реєстрації актів цивільного стану складає актовий запис про розірвання шлюбу. Реалізоване органами державної реєстрації актів цивільного стану, розірвання шлюбу, засвідчується Свідоцтвом про розірвання шлюбу, (зразок, якого затверджує Кабінет Міністрів України).

Розірвання шлюбу в судовому порядку

Сімейним кодексом передбачено розірвання шлюбу в судовому порядку. Судовий порядок (процедура) припинення шлюбу застосовується у наступних випадках:

- за спільною заявою подружжя, яке має дітей;
- застосування права на пред'явлення позову про розірвання шлюбу.

Протягом всього терміну вагітності дружини та після народження дитини, протягом одного року, позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений крім інциденту, коли один із подружньої пари вчинив протиправну поведінку, щодо другого з подружжя або дитини, яка визначає ознаки кримінального правопорушення.

У порядку окремого або позовного провадження справи про припинення шлюбу розглядаються: районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами.

Припинення шлюбу відбувається у день набрання чинності рішення суду про розірвання шлюбу. Рішення суду про розірвання шлюбу, яке набрало законної сили являється документом, що засвідчує факт розірвання шлюбу судом.

Після набрання законної сили рішення суду, стосовно розірвання шлюбу, надається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення щодо внесення відомостей до Державного реєстру актів цивільного стану громадян із зазначенням відмітки в актовому записі про шлюб.

Надайте визначення таких понять:

Принцип державної охорони сім'ї, ознаки шлюбу, реєстрація шлюбу, умови укладення шлюбу, шлюбний вік, державна реєстрація шлюбу, час реєстрації шлюбу, місце реєстрації шлюбу, реєстрація шлюбу з іноземцями та особами без громадянства.

Скласти схеми:

- Основні і специфічні ознаки шлюбу.
- Умови укладення шлюбу.
- Державна реєстрація шлюбу та її правові наслідки.
- Розірвання шлюбу в позасудовому порядку.
- Розірвання шлюбу в судовому порядку.

Теми для написання рефератів:

1. Сім'я: сутність, поняття, функції. Державна охорона сім'ї.
2. Щаслива та міцна сім'я – запорука стабільності та розквіту суспільства і держави.
3. Поняття шлюбу, правова природа шлюбу.
4. Вплив норм канонічного права на розвиток та формування українського сімейного права.
5. Підстави виникнення сім'ї. Класифікація юридичних фактів у сімейних правовідносинах.
6. Сепарація – режим окремого проживання подружжя.
7. Правова природа шлюбного договору.
8. Припинення шлюбу: підстави, правові наслідки.
9. Порядок розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану.
10. Порядок розірвання шлюбу за рішенням суду.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Проведення медичного обстеження до укладення шлюбу: порядок здійснення та його правові наслідки.
2. Назвіть порядок подання заяви про реєстрацію шлюбу.
3. Надайте правову характеристику відмови нареченої або нареченого від укладення шлюбу.
4. Охарактеризуйте державну реєстрацію шлюбу.
5. Назвіть ознаки шлюбу, згідно з Сімейним Кодексом України.
6. Проаналізуйте, передбачені чинним законодавством України, умови укладення шлюбу.
7. Назвіть ті обставини за наявності, яких державна реєстрація укладення шлюбу є неможливою і неправомірною.
8. Державна реєстрація шлюбу, посвідчується, яким документом? Назвіть державні органи, де може здійснюватися, розірвання шлюбу.
9. Вкажіть, які можуть бути підстави за позовом одного з подружжя для розірвання шлюбу.
10. Надайте правову характеристику режиму окремого проживання?

Тестові завдання до Теми 2

1. Сепарація – це:

- a) інститут розірвання шлюбу;
- b) інститут окремого проживання подружжя;
- c) інститут припинення шлюбу;
- d) інститут недійсності шлюбу.

2. З якого віку може бути надане право на шлюб, особі, що не досягла шлюбного віку?

- a) 14 років;
- b) 16 років;
- c) 15 років;
- d) 17 років.

3. Придбане майно під час спільного проживання жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу, буде об'єктом:

- a) особистою приватною власністю чоловіка та жінки;
- b) спільною частковою власністю, якщо інше не встановлено договором між ними;
- c) особистою приватною власністю кожного, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними;
- d) спільною сумісною власністю, якщо договором не встановлено інше.

4. За деяких обставин суд при поділі майна подружжя, може відступити від засади рівності часток в сторону зменшення або збільшення частки одного з подружжя:

- a) у випадку проживання дітей з одним із подружжя;
- b) нетривале спільне проживання;
- c) якщо один з подружжя ухилявся від участі утримання дитини;
- d) відмова одного з подружжя від аліментів на користь дитини.

5. До змісту шлюбного договору не може бути внесений один з перелічених пунктів?

- a) на спільні потреби сім'ї чоловік передає для використання будинок;
- b) майнові права та обов'язки подружжя, як батьків;
- c) квартира придбана за час шлюбу є особистою приватною власністю чоловіка, за доходи від підприємницької діяльності, якою він почав займатися перебуваючи у шлюбі;
- d) нерухоме майно дружина передає у власність чоловіка.

6. Згода дитини на зміну прізвища, з якого віку потрібна?

- a) десяти років;
- b) шістнадцяти років;
- c) чотирнадцяти років;
- d) згода не потрібна.

7. Крім суб'єктів та об'єктів, що відноситься до елементів сімейних правовідносин?

- a) об'єктивна сторона сімейних правовідносин;
- b) зміст сімейних правовідносин;
- c) суб'єктивна сторона сімейних правовідносин;
- d) причинний зв'язок між суб'єктом та об'єктом.

8. Можливе подання заяви про шлюб через представника у разі, якщо:

- a) довіреність нотаріально посвідчена на представника;
- b) немає заперечень під час одруження;
- c) законний представник подає заяву;
- d) правильна відповідь не зазначена.

9. Наслідки, які настають у разі встановлення режиму окремого проживання?

- a) припиняє дію шлюбний договір;
- b) між подружжям припиняється право на утримання;
- c) не вважатиметься набутиим у шлюб майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком;
- d) без згоди другого з подружжя дружина та чоловік можуть всиновлювати дитину.

10. Назвіть підстави виникнення сім'ї:

- a) спільний побут;
- b) проживання в одній квартирі або будинку;
- c) взаємні права та обов'язки;
- d) шлюб, усиновлення, кровне споріднення.

11. Заходи щодо примирення подружжя, в яких випадках вживаються судом?

- a) подружня пара подає заяву про вжиття заходів примирення;
- b) на розсуд суду;
- c) у випадку, якщо один з подружжя смертельно хворий;
- d) зацікавленість одного із подружжя.

12. Встановлення режиму окремого проживання подружжя, які правові наслідки?

- a) майно набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутиим у шлюбі;
- b) не мають права проживати разом, чоловік та дружина;
- c) після спливу десяти місяців, дитина, народжена дружиною не вважається такою, що походить від її чоловіка;
- d) дитина, народжена дружиною після спливу дев'яти місяців, не вважається такою, що походить від її чоловіка.

13. З якого моменту набирає чинності шлюбний договір, який був укладений до реєстрації шлюбу?

- a) з моменту нотаріального посвідчення;
- b) з моменту підписання договору;
- c) в момент реєстрації шлюбу;
- d) після реєстрації шлюбу, на наступний день.

14. Які є вірними з нижченаведених положень стосовно відмови від шлюбного договору?

- a) відмова в односторонньому порядку від шлюбного договору дозволяється, в тому випадку, якщо це відповідає інтересам одного з подружжя;
- b) подружжя має право на відмову від шлюбного договору;
- c) не допускається відмова в односторонньому порядку від шлюбного договору;
- d) відмова подружжя від шлюбного договору, згідно їх вибору, встановлені шлюбним договором права та обов'язки, припиняються з моменту його укладення або в день подання заяви нотаріусу про відмову від договору.

15. Які є вірними з нижченаведених положень стосовно визнання шлюбного договору недійсним?

- a) на вимогу одного з подружжя шлюбний договір визнається недійсним;
- b) на вимогу іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені шлюбний договір визнається недійсним;
- c) за клопотанням прокурора шлюбний договір визнається недійсним;
- d) за рішенням суду з підстав, встановлених Цивільним кодексом України шлюбний договір визнається недійсним.

Рекомендована література до теми 2:

Закони та інші нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

– акти міжнародного права:

1. Загальна декларація прав людини. Документ ООН 10.12.1948 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

2. Конвенція про права дитини. Схвалено ООН, Резолюція № 4425, 20.11.1989 р. Ратифіковано Україною 27.02.1991 р. № 789-XII. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

3. Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Міжнародна угода від 22.01.1993 р. Ратифіковано Україною 10.11.1994 р. № 24094. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009.

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. К. : Права людини, 1992.

– закони:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11.

3. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30.

4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України від 21.11.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.

5. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України від 01.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

Основна література:

1. Борисова В. І., Жилінкова І. В. Сімейне право України (4-те вид., перероб. і доп.). К. : Юрінком Інтер, 2017.

2. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посібник (2-ге вид. випр. і доп.). К. : Алерта, ЦУЛ, 2016.

3. Харитонов Є. О., Голубєва Н. Ю. Сімейне право України: підручник. К. : Істина, 2018.

4. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України: навч. посібник. Харків : Видавничий будинок «ФАКТОР», 2016.

Додаткова література:

1. Нотаріальне оформлення цивільно-правових документів: Зразки. Роз'яснення. Нормативні акти: довідник. К. : Юрінком Інтер, 2017.

2. Нікітенко Р. С. Поняття та сутність окремого провадження у справах про розірвання шлюбу. Митна справа. 2014. № 2(2.2). С. 170-174.

3. Дякович М. М., Сенік С. В. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин. Вісник Верховного Суду України. 2017. № 2. С. 37-43.

4. Сафончик О. І. Деякі питання розірвання шлюбу в судовому порядку за законодавством України. Часопис цивілістики. 2015. № 14. С. 74-77.

5. Д'ячкова Н. А. Визначення у шлюбному договорі порядку користування житлом. Право і Безпека. 2015. № 1. С. 186-190.

Інтернет-ресурси:

1. Офіційний портал Верховної Ради України. URL : <http://iportal.rada.gov.ua/>

2. Офіційне представництво Президента України. URL : <http://www.president.gov.ua/>

3. Урядовий портал. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/>

4. Офіційний веб-портал Судової влади України. URL : <http://www.court.gov.ua/>

5. Конституційний Суд України. URL : <http://www.ccu.gov.ua/>

6. Верховний Суд України. URL : <http://www.scourt.gov.ua/>

7. Вищий адміністративний суд України. URL : <http://www.vasu.gov.ua/>

8. Вищий господарський суд України. URL : <http://vgsu.arbitr.gov.ua/>

9. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL : <http://sc.gov.ua/>

10. Міністерство фінансів України. URL : <http://minfin.kmu.gov.ua/>

11. Міністерство юстиції України. URL : <http://www.minjust.gov.ua/>

12. Державна податкова служба України. URL : <http://www.sta.gov.ua/>

13. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>

14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/>

15. Київська центральна міська публічна бібліотека ім. Лесі Українки. URL : <http://lucl.lucl.kiev.ua>.

16. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. URL : <http://www.univer.kharkov.ua>.

17. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. URL : <http://korolenko.kharkov.com>.

18. Бібліотека юридичної літератури «Правознавець». URL : <http://www.pravoznavec.com.ua>.

ТЕМА 3. НЕДІЙСНІСТЬ ШЛЮБУ

Семінарське заняття № 3 – 2 год.

План:

1. Правова природа шлюбу, який є недійсним. Підстави недійсності шлюбу.
2. Шлюб: недійсний за рішенням суду; який може бути визнаний недійсним за рішенням суду.
3. Визнання шлюбу недійсним: особи, які мають право з позовом звернутись до суду.
4. Визнання шлюбу недійсним: після його припинення та час, з якого шлюб є недійсним.
5. Недійсність шлюбу: правові наслідки.
6. Недійсність шлюбу: особливі правові наслідки.
7. Дитина народжена у недійсному шлюбі: права та обов'язки батьків і дитини.
8. Визнання шлюбу неукладеним.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Недійсність шлюбу можна розглядати, як правову санкцію, як форму відмови з боку держави від засвідчення укладеного шлюбу, як юридично важливого акта, що запроваджується до подружжя з приводу недотримання ними визначених законом умов укладення шлюбу, що передбачає втрату правової сили, таким шлюбом.

Підстави недійсності шлюбу

Підстави, які визначають шлюб недійсним: недотримання вимог укладення шлюбу, передбачених Сімейним кодексом (статтями 22, 24-26). Інакше кажучи шлюб визнається недійсним, в тому випадку, коли порушенні головні ознаки укладення шлюбу:

- 1) шлюбний вік;
- 2) добровільність шлюбу;
- 3) одношлюбність
- 4) недотримання у статті 26 Сімейного кодексу України норми, яка визначає осіб, котрі не можуть перебувати між собою у шлюбі.

Види недійсності шлюбу

При укладенні шлюбу, в залежності від того, які вимоги законодавства були порушені, виділяють шлюб: абсолютно недійсним; шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду; шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду.

Абсолютно недійсний шлюб

Шлюб, який укладений всупереч встановленим законодавством перешкодам до їх укладення, вважається абсолютно недійсним:

1. Шлюб з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі.
2. Шлюб між зареєстрованими особами, які являються родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою.
3. Шлюб з особою, яка визнана недієздатною.

Шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду

1. Шлюб вважається недійсним за рішенням суду, в тому випадку, якщо цей шлюб зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка. Не вважається вільною згода, якщо особа в момент реєстрації шлюбу страждала тяжким психічним розладом, особа у стані алкогольного, токсичного, наркотичного сп'яніння, в результаті чого особа не усвідомлювала повноту важливості своїх дій та (або) не могла керувати ними, або в результаті фізичного чи психічного насильства був зареєстрований шлюб.

2. За рішенням суду шлюб визнається недійсним у випадку його фіктивності. Шлюб являється фіктивним, укладений жінкою та чоловіком або одним із них без наміру побудови сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя.

Шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду

1. Без надання у встановленому порядку дозволу суду на шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною.

Шлюб між усиновлювачем та усиновленою дитиною за загальними засадами заборонені з моральних суджень. Дане табу традиційно перетворилось в етичну норму, відповідно до того, що відносини між усиновлювачем і усиновленою дитиною прирівнюються до відносин батька, матері і дітей за походженням.

2. Шлюб: між тіткою, дядьком та племінником, племінницею, між двоюрідним братом та сестрою.

Переважно серед цивілізованих держав шлюби між родичами, які перебувають у третьому ступені родинності, не допускаються (Німеччина, Великобританія, США, Франція, Швейцарія). Орієнтир стосовно сучасної моделі європейського законодавства зумовлює більш суворих фактичних вимог щодо допустимості укладання шлюбу родичами.

Разом з тим стосовно вітчизняного законодавства дані положення ще належним чином не апробовані, внаслідок чого суд враховуючи конкретні життєві обставини (тривалість спільного проживання, характер взаємних стосунків) такий шлюб може визнати дійсним.

3. Шлюб з особою, яка скривала своє тяжке захворювання.

4. Шлюб з особою, якій не було надано права на шлюб у зв'язку з недосягненням нею шлюбного віку.

Надайте визначення таких понять:

Підстави недійсності шлюбу, шлюб, який є недійсним, родичі прямої лінії споріднення, особа, яка визнана недієздатною, актовий запис про шлюб, фіктивність шлюбу, шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, час, з якого шлюб є недійсним, правові наслідки недійсності шлюбу, особливі правові наслідки недійсності шлюбу.

Скласти схеми:

1. Шлюб, який є недійсним.
2. Шлюб, який визнається недійсним на підставі рішення суду.
3. На підставі рішенням суду, шлюб, який може бути визнаний недійсним.
4. Правові наслідки недійсності шлюбу.
5. Особливі правові наслідки недійсності шлюбу.

Теми для написання рефератів:

1. Поняття недійсності шлюбу. Порядок і підстави визнання шлюбу недійсним. Правові наслідки визнання шлюбу недійсним.
2. Шлюб із засудженими: особливості укладення.
3. Шлюб із іноземним елементом: особливості укладення.
4. Визнання шлюбу фіктивним та припинення його в разі розірвання: відмінності за правовими наслідками.
5. Підстави розмежування: визнання шлюбу недійсним та припинення шлюбу.
6. Правова характеристика розірвання шлюбу. Особливості припинення шлюбу в період вагітності дружини та з моменту народження дитини протягом року.
7. Спроможність застосування та значення строку для примирення подружжя, як записка збереження сім'ї.
8. Розірвання шлюбу: порівняльно-правовий аналіз законодавства України та Великобританії.
9. Міжнародні договори та міжнародна судова практика, як джерела національного права України.
10. Правова природа недійсності шлюбу.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте поняття та види недійсних шлюбів.
2. Назвіть підстави недійсності шлюбу.
3. Надайте правову характеристику фіктивного шлюбу.
4. Розкрийте сутність обставин, що усувають недійсність шлюбу.
5. Охарактеризуйте порядок анулювання актового запису про недійсний шлюб.
6. Охарактеризуйте визнання шлюбу недійсним у судовому порядку.
7. Проаналізуйте правові наслідки недійсності шлюбу.
8. Розкрийте суть визнання шлюбу неукладеним.
9. Які правові наслідки відмови від вступу у шлюб.
10. Надайте правову характеристику правозгідності шлюбу.

Тестові завдання до Теми 3

1. Не має права на утримання той із подружжя, хто:

- a) у шлюбних відносинах поведився негідно;
- b) половину свого заробітку витрачав на алкогольні напої;
- c) у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину став непрацездатним, якщо це встановлено судом;
- d) не приділяв достатньо уваги іншому з подружньої пари.

2. Визначте правильний з зазначених варіантів: за заявою одного із подружжя в органі державної реєстрації актів цивільного стану шлюб можна розірвати за наявності однієї з таких вимог:

- a) смерть одного з подружжя;
- b) засудження одного з подружжя на строк більше 2-х років;
- c) з приводу оголошення одного з подружжя померлим;
- d) визнання одного з подружжя недієздатним.

3. Шлюб є недійсним:

- a) фіктивний шлюб;
- b) зареєстрований з особою, шлюб, яка не досягла шлюбного віку;
- c) зареєстрований з особою, шлюб, яка визнана недієздатною;
- d) зареєстрований з особою, шлюб, яка скрила свою тяжку хворобу.

4. Шлюб вважається неукладеним:

- a) зареєстрований з особою, шлюб, яка перебуває одночасно в іншому зареєстрованому шлюбі;
- b) зареєстрований з особою, шлюб, яка не досягла шлюбного віку;
- c) зареєстрований з особою, шлюб, яка визнана недієздатною;
- d) зареєстрований шлюб, у відсутності нареченої.

5. З якого моменту шлюб є недійсним?

- a) з моменту ухвалення рішення судом;
- b) від дня державної реєстрації шлюбу;
- c) з моменту вступу у законну силу рішення суду;
- d) в органі державної реєстрації актів цивільного стану з моменту державної реєстрації рішення суду.

6. Шлюб за рішенням суду може бути визнаний недійсним?

- a) зареєстрований з особою, шлюб, яка визнана недієздатною;
- b) зареєстрований шлюб, без вільної згоди жінки;
- c) зареєстрований між особами, шлюб, які являється родичами прямої лінії споріднення;
- d) зареєстрований з особою, шлюб, яка не досягла шлюбного віку.

7. Основою створення сім'ї являється:

- a) реєстрація шлюбу;
- b) фактичні шлюбні стосунки без реєстрації шлюбу;
- c) усиновлення дитини подружжям;
- d) відокремлене проживання повнолітньої особи.

8. Визначте правильний з наведених варіантів: жінка може створити сім'ю, народивши дитину не перебуваючи у шлюбі та:

- a) незалежно від віку;
- b) досягла шістнадцяти років;
- c) досягла чотирнадцяти років;
- d) досягла вісімнадцяти років.

9. Під яким номером у відповіді неправильно зазначено принципи сімейного права:

- a) державна охорона сім'ї, материнства, батьківства;
- b) пріоритет захисту прав та інтересів непрацевдатних членів сім'ї та дітей;
- c) пріоритет сімейного виховання;
- d) в контексті захисту прав дитини пріоритет материнських прав над батьківськими.

10. Під яким номером у відповіді правильно зазначено у якому випадку відбувається припинення шлюбу:

- a) внаслідок оголошення одного з подружжя померлим або внаслідок його смерті, та внаслідок його розірвання або в судовому порядку;
- b) за згодою подружжя або в судовому порядку;
- c) внаслідок смерті одного з подружньої пари або оголошення померлим або внаслідок його розірвання;
- d) на підставі смерті одного з подружжя або оголошення його померлим та внаслідок його розірвання: за згодою подружжя, в судовому порядку, через орган державної реєстрації актів цивільного стану.

11. Сімейному праву притаманні наступні способи правового регулювання:

- a) дозволи та заборони;
- b) дозволи, заборони, позитивне зобов'язання;
- c) дозволи та примус;
- d) виключно дозволи.

12. Чоловік та жінка після подання заяви і до реєстрації шлюбу, які бажають вступити у шлюб, являються:

- a) молодятами;
- b) нареченими;
- c) свояками;
- d) подружжям.

13. Засвідчення державної реєстрації шлюбу:

- a) згодою чоловіка та жінки;
- b) свідоцтвом про шлюб (зразок якого затверджують державні органи реєстрації актів цивільного стану);
- c) свідоцтвом про шлюб (зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України);
- d) печаткою в паспорті про реєстрацію шлюбу.

14. У випадку, коли один із подружжя помирає, до набрання чинності рішення суду про розірвання шлюбу, це зазначається, як:

- a) шлюб припинився внаслідок його розірвання;
- b) шлюб являється таким, що не був розірваний у встановлені строки;
- c) шлюб є дійсним;
- d) шлюб припинився внаслідок смерті.

15. Засвідчення розірвання шлюбу:

- a) згодою чоловіка та жінки;
- b) свідоцтвом про розірвання шлюбу (зразок якого затверджують державні органи реєстрації актів цивільного стану);
- c) свідоцтвом про розірвання шлюбу (зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України);
- d) печаткою в паспорті про розірвання шлюбу.

Рекомендована література до теми 1:

Закони та інші нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- **акти міжнародного права:**
 1. Загальна декларація прав людини. Документ ООН 10.12.1948 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
 2. Конвенція про права дитини. Схвалено ООН, Резолюція № 4425, 20.11.1989 р. Ратифіковано Україною 27.02.1991 р. № 789-XII. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
 3. Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Міжнародна угода від 22.01.1993 р. Ратифіковано Україною 10.11.1994 р. № 24094. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009.
 4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. К. : Права людини, 1992.
- **закони:**
 1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11.

3. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30.

4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України від 21.11.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.

5. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України від 01.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

Основна література:

1. Борисова В. І., Жилінкова І. В. Сімейне право України (4-те вид., перероб. і доп.). К. : Юрінком Інтер, 2017.

2. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посібник (2-ге вид. випр. і доп.). К. : Алерта, ЦУЛ, 2016.

3. Харитонов Є. О., Голубева Н. Ю. Сімейне право України: підручник. К. : Істина, 2018.

4. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України: навч. посібник. Харків : Видавничий будинок «ФАКТОР», 2016.

5. Шмерега С. В. Сімейне право України: судові прецеденти: навч. посібник. Рівне, 2015.

6. Дутко А. О. Практикум з сімейного права України. Львів : ЛьвДУВС, 2016.

Додаткова література:

1. Лепех С. Особливості правового статусу одного із подружжя як позичальника. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2017. № 57. С. 216-220.

2. Семенов І. В. Об'єктивна сторона ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: деякі проблеми законодавчої регламентації та теоретичної інтерпретації. *Митна справа*. 2014. № 2(2.2). С. 156-161.

3. Шершньова О. А. Регулювання утримання батьками дітей в рамках договорів про правову допомогу України. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 396-399.

4. Семенов І. В. Предмет злочинного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 58-68.

6. Циверенко Г. П., Трикоз О. О. Шлюбний договір: українська сучасність. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 1. С. 63-67.

7. Боднар Т. Сімейне право в системі права України. *Приватне право*. 2016. № 1. С. 129-134.

7. Кушніренко Ю. М. Усиновлення як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Митна справа*. 2016. № 4(2). С. 309-313.

8. Косенко Н. П. Умови здійснення усиновлення в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 67-74.

9. Косенко Н. П. Становлення та розвиток інституту усиновлення в сімейному законодавстві. *Юридична наука*. 2016. № 12. С. 15-21.

Інтернет-ресурси:

1. Офіційний портал Верховної Ради України. URL : <http://portal.rada.gov.ua/>
2. Офіційне представництво Президента України. URL : <http://www.president.gov.ua/>
3. Урядовий портал. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/>
4. Офіційний веб-портал Судової влади України. URL : <http://www.court.gov.ua/>
5. Конституційний Суд України. URL : <http://www.ccu.gov.ua/>
6. Верховний Суд України. URL : <http://www.scourt.gov.ua/>
7. Вищий адміністративний суд України. URL : <http://www.vasu.gov.ua/>
8. Вищий господарський суд України. URL : <http://vgsu.arbitr.gov.ua/>
9. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL : <http://sc.gov.ua/>
10. Міністерство фінансів України. URL : <http://minfin.kmu.gov.ua/>
11. Міністерство юстиції України. URL : <http://www.minjust.gov.ua/>
12. Державна податкова служба України. URL : <http://www.sta.gov.ua/>
13. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>
14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/>
15. Київська центральна міська публічна бібліотека ім. Лесі Українки. URL : <http://lucl.lucl.kiev.ua/>
16. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. URL : <http://www.univer.kharkov.ua/>

ТЕМА 4. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ТА МАЙНОВІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ

Семінарське заняття № 4 – 4 год.

План:

1. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.
2. Майнові права та обов'язки подружжя.
3. Право спільної сумісної власності подружжя.
4. Відповідальність подружжя за зобов'язаннями.

5. Шлюбний договір.
6. Визнання шлюбних договорів недійсними.
8. Судові аспекти оскарження шлюбних договорів.
9. Судова практика щодо поділу майна подружжя.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Готуючись до заняття здобувачі вищої освіти мають зрозуміти, що регулювання особистих немайнових та майнових правовідносин ґрунтується на рівності прав та обов'язків кожного з подружжя у шлюбі та сім'ї та спрямоване на виконання завдань, передбачених статтями 51 та 52 Конституції України та ч. 2 статті 1 СК України.

СК України, зокрема, у Главі 6 закріплює такі особисті немайнові права та обов'язки подружжя:

1) право на батьківство та материнство. Реалізація права на батьківство та материнство є законодавчим визнанням природного права чоловіка та жінки на статеве життя;

2) право чоловіка та дружини на повагу до своєї індивідуальності. Індивідуальність особи – це неповторна своєрідність людини. Дружина і чоловік мають рівне право на повагу до своїх звичок, уподобань, своєї індивідуальності;

3) право чоловіка та дружини на духовний та фізичний розвиток, на прояв своїх здібностей, здобуття освіти, на створення умов для відпочинку та праці;

4) право чоловіка та дружини на зміну прізвища після реєстрації шлюбу;

5) право чоловіка та дружини на розподіл обов'язків та спільне розв'язання питань життя сім'ї. Подружжя мають право самостійно розподіляти між собою обов'язки в сім'ї на основі повної рівності та взаємної згоди. Ця правова норма сприяє побудові сімейних відносин на засадах шлюбної гармонії, а також спрямована проти диктатури у сім'ї з боку одного з подружжя, нехтування думкою другого з подружжя;

6) право чоловіка та дружини на особисту свободу. Змістом такого права є право на: вжиття заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства щодо підтримання шлюбних відносин; вибір місця свого проживання; припинення шлюбних відносин тощо.

Таким чином, здобувачі вищої освіти мають зрозуміти, що **особисті немайнові правовідносини з участю подружжя** – це врегульовані нормами сімейного права відносини з приводу особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі. Необхідно зазначити, що перелік особистих немайнових прав не є вичерпним.

Стаття 55 Сімейного кодексу України закріплює такі обов'язки подружжя:

1) чоловік та дружина зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях поваги, дружби, взаємної любові, взаємодопомоги;

2) дружина зобов'язана утверджувати в сім'ї повагу до батька, а чоловік зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері;

3) чоловік та дружина відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній;

4) чоловік та дружина зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї.

Майновими правовідносинами у сімейному праві вважають врегульовані нормами чинного законодавства відносини між суб'єктами права, в яких об'єктом є будь-які майнові блага (премії, речі індивідуального користування, майно, набуте під час перебування у шлюбі, нагороди, грошові утримання тощо).

На підставі ст. 57 СК України особистою приватною власністю чоловіка та дружини є: майно, набуте нею, ним до шлюбу; майно, набуте нею чи ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто; майно, набуте нею чи ним за час шлюбу, але в порядку спадкування або на підставі договору дарування; житло, набуте нею чи ним за час шлюбу внаслідок його приватизації відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»; земельна ділянка, набута нею чи ним за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України; речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані шляхом спільних коштів подружжя; нагороди, премії, які вона чи він одержали за особисті заслуги; кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй (йому) належала, а також як відшкодування завданої йому чи їй моральної шкоди; виплати, одержані за договорами страхування здоров'я та життя.

На підставі ч. 1 ст. 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить чоловіку та дружині на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (догляд за дітьми, навчання, ведення домашнього господарства тощо) самотійного заробітку (доходу). Так, згідно з ч. 2 ст. 60 СК України, об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, стипендія, пенсія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особовий рахунок у банківську (кредитну) установу.

Одним з об'єктів права спільної сумісної власності подружжя є речі для професійних занять (оргтехніка, музичні інструменти, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя (ч. 4 ст. 61 СК України).

Також стаття 62 СК України встановлює, що роздільне майно кожного з подружжя може визнаватися об'єктом права спільної сумісної власності чоловіка та дружини, якщо за час шлюбу воно істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних грошових чи трудових затрат або затрат другого з подружжя. Наприклад, квартира, що належала одному з подружжя, була відремонтована у період шлюбу. При розв'язанні питання щодо цієї квартири треба враховувати її вартість до спільних затрат на неї й після цього.

Чоловік та дружина мають рівні права на володіння, користування та розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними (ч. 1 ст. 63 СК України).

Чоловік та дружина мають право розпоряджатися як майном, яке є об'єктом права їх спільної сумісної власності, так і майном, що належить їм на праві роздільної приватної власності. Тому вони можуть укласти між собою будь-який договір, не заборонений законом, як щодо майна, яке є об'єктом їх права спільної сумісної власності, так і щодо роздільного майна кожного з них.

Частина 1 ст. 67 СК України, передбачає, що кожний з подружжя може укласти з іншою особою договір міни, дарування, купівлі-продажу, довічного утримання, застави щодо своєї частки у праві спільної сумісної власності лише після її визначення та виділу в натурі або визначення порядку користування майном.

Розірвання шлюбу не є обов'язковою умовою припинення права спільної сумісної власності подружжя на майно, набуте за час шлюбу. Якщо не здійснено поділ спільної сумісної власності подружжя або якщо не визначено розмір часток у праві цієї власності, що належить кожному з колишнього подружжя, відносини, пов'язані з правом спільної сумісної власності, зберігаються. Однак оскільки їх учасники вже не є подружжям, для регулювання цих відносин застосовуються ст.ст. 368-372 ЦК України та ст. 68 СК України.

Згідно з ч. 1 ст. 70 СК України, у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна чоловіка та дружини є рівними. Ця презумпція може бути змінена домовленістю між ними або шлюбним договором.

Стаття 72 СК України встановлює трирічний строк позовної давності для вимоги про поділ спільного майна розлученого подружжя. Загальні положення про застосування позовної давності до вимог, що впливають із сімейних правовідносин, закріплені у ст. 20 СК України. Однією з характерних особливостей сімейних правовідносин є те, що вони мають тривалий характер. Тому поки шлюб не буде розірвано, не може розпочатися перебіг позовної давності для вимоги про поділ спільного майна подружжя.

Частина 1 ст. 74 СК України, передбачає, що якщо чоловік та жінка проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. А відповідно до ч. 2 цієї статті на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності чоловіка та жінки, які не перебувають у шлюбі між собою, поширюються положення глави 8 СК України, що передбачає право спільної сумісної власності подружжя.

Здобувачам вищої освіти потрібно усвідомити, що з питанням про накладення стягнення на майно, що є об'єктом права спільної сумісної

власності подружжя, тісно пов'язане питання про поняття і розмежування спільних та особистих боргів чоловіка та дружини, оскільки ст. 73 СК України розрізняє види майна, на яке може бути звернене стягнення, пов'язане зі спільними та особистими боргами подружжя.

До спільних боргів належать борги за угодами, укладеними одним з подружжя за наявності презумпції згоди на це другого з них, якщо кошти, одержані за такими угодами, використано в інтересах сім'ї, зокрема борги чоловіка та дружини, пов'язані з їх спільним майном; за укладеними обома з подружжя угодами, за якими вони взяли на себе певні зобов'язання; за зобов'язаннями подружжя з відшкодування шкоди, заподіяної їх неповнолітніми дітьми; за зобов'язаннями, що виникли внаслідок спільного заподіяння шкоди іншим особам; борги, які виникли через безпідставне набуття або збереження обома з подружжя майна коштом іншої особи.

За спільними зобов'язаннями подружжя відповідає усім своїм майном. І згідно з ч. 1 ст. 68 СК України розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу.

Усі інші борги подружжя є особистими. Зокрема, це борги, які утворилися після його укладення внаслідок прагнення одного з подружжя до задоволення особистих потреб; борги, що виникли до шлюбу; борги, які обтяжують роздільне майно чоловіка та дружини; борги, тісно пов'язані з особою боржника (аліментні зобов'язання, заподіяння шкоди одним із подружжя).

Уважно треба підійти до вивчення питання щодо порядку укладання шлюбного договору. **Шлюбний договір** – це угода про вирішення майнових питань життя сім'ї, укладена між особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, або подружжям.

Відповідно до ч. 1 ст. 92 СК України, шлюбний договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. Шлюбний договір укладається у письмовій формі та нотаріально посвідчується (ст. 94 СК України).

Шлюбний договір, укладений до реєстрації шлюбу, набирає чинності у день реєстрації шлюбу, а шлюбний договір, укладений подружжям, — у день його нотаріального посвідчення.

Шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їх майнові права та обов'язки. Шлюбний договір не може регулювати особисті немайнові відносини подружжя, а також особисті немайнові відносини між ними та дітьми. Шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище. За шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

Відповідно до ч. 1 ст. 96 СК України, у шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків. Ця норма є диспозитивною. Тому в шлюбному договорі

зазначені строки можуть і не передбачатись. Якщо у цьому документі не передбачений загальний строк його дії, він діє до відмови подружжя від шлюбного договору або до його розірвання чи визнання недійсним.

Якщо у шлюбному договорі встановлено загальний строк його дії, він діє протягом цього строку. Подружжя може подовжити строк дії шлюбного договору. Така угода, як впливає зі змісту ст. 94 СК України, має бути нотаріально посвідчена. У шлюбному договорі може бути встановлена чинність цього документа або окремих його умов і після припинення шлюбу. У разі розірвання шлюбу умови шлюбного договору, не пов'язані з існуванням шлюбу, зберігають свою силу. Наприклад, зобов'язання одного з подружжя щодо виплати аліментів другому з подружжя (ст. 99 СК України), зобов'язання одного з подружжя щодо додаткового утримання дитини (ч. 2 ст. 93 СК України), щодо умов користування житловим приміщенням, яке належить одному з подружжя.

Так, у шлюбному договорі сторони можуть передбачити використання належного їм обом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб. Сторони можуть домовитися про можливий порядок поділу майна, у тому числі й у разі розірвання шлюбу, можуть включити до шлюбного договору будь-які інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства.

У шлюбному договорі можуть бути також передбачені права та обов'язки подружжя щодо взаємного утримання (ст. 99 СК України). Сторони можуть визначити умови, розмір та строки виплати аліментів одне одному як у період шлюбу, так і після його розірвання, домовитися про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі. Шлюбним договором може бути встановлена можливість припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації. Головне, що умови шлюбного договору не можуть погіршувати становище того з подружжя, хто є непрацездатним та потребує матеріальної допомоги.

Згідно з ч. 1 ст. 100 СК України одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається. Цей документ може бути змінено за угодою сторін, а у разі виникнення спору – за рішенням суду. Частиною 3 ст. 100 СК України, передбачено, що на вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси чи інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дітей, які мають істотне значення. Це положення відповідає ч. 8 ст. 7 СК України, яка встановлює загальні принципи регулювання сімейних відносин.

Так, як шлюбний договір укладається за угодою подружжя, то чоловік і дружина за домовленістю між собою можуть відмовитися від нього. Відмова подружжя від шлюбного договору має нотаріально посвідчуватись. Права та обов'язки подружжя, встановлені шлюбним договором, припиняються в день подання до нотаріуса заяви про відмову від нього (ст. 101 СК України).

Відповідно до ст. 102 СК України на вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути розірваний за рішенням суду з підстав, що мають істотне значення, зокрема в разі неможливості його виконання.

Шлюбний договір на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені, може бути визнаний недійсним за рішенням суду з підстав, встановлених ЦК України.

Таким чином, як ми бачимо, законодавець надає змогу подружжя врегулювати майнові питання їхнього спільного життя на власний розсуд, проте дотримуючись вимог законодавства.

Надайте визначення таких понять:

Право на материнство. Право на батьківство. Право подружжя на спільне майно. Роздільна власність подружжя. Укладання подружжям угод щодо роздільного та спільного майна. Поділ майна подружжя. Відповідальність подружжя за зобов'язаннями. Поняття шлюбного договору. Зміст та укладання шлюбного договору. Порядок зміни, визнання недійсним та розірвання шлюбного договору. Порядок відмови від шлюбного договору.

Скласти схеми:

- Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.
- Майнові права та обов'язки подружжя.
- Об'єкти права спільної сумісної власності подружжя.
- Об'єкти права особистої власності чоловіка та жінки.
- Шлюбний договір: зміст, порядок укладення, зміна умов, визнання недійсним, розірвання.

Теми для написання рефератів:

1. Доктрина щодо особистих немайнових прав та обов'язків подружжя.
2. Порядок регулювання майнових правовідносин між подружжям.
3. Проблемні питання при визначенні об'єктів права спільної сумісної власності подружжя.
4. Доктрина щодо об'єктів права особистої власності чоловіка та жінки.
5. Проблемні питання при укладанні подружжям угод щодо роздільного та спільного майна.
6. Підстави солідарної відповідальності подружжя за зобов'язаннями.
7. Шлюбний договір та його особливості. Підстави недійсності шлюбного договору.
8. Порядок укладення, зміни та розірвання шлюбного договору.
10. Особисті немайнові права осіб, що проживають однією сім'єю без шлюбу та подружжя: порівняльно-правовий аспект.
11. Судові аспекти оскарження шлюбних договорів.
12. Шлюбний договір як регулятор майнових відносин.
13. Проблеми при поділі спільного майна подружжя та шляхи вирішення спірних питань.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Що належить до особистих немайнових прав подружжя?
2. Назвіть особисті немайнові обов'язки подружжя.
3. Що належить до майнових прав та обов'язків подружжя?
4. Які об'єкти права відносяться до спільної сумісної власності подружжя?
5. Яке майно відноситься до особистої приватної власності чоловіка та дружини?
6. Назвіть підстави відповідальності подружжя за зобов'язаннями.
7. Дайте визначення поняттю «шлюбний договір».
8. Назвіть порядок укладення та розірвання шлюбних договорів.
9. Які права між подружжям врегульовуються шлюбним договором? Наведіть приклади.
10. Назвіть підстави недійсності шлюбного договору.
11. У який термін набирає чинності шлюбний договір, укладений особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу?
12. У який термін набирає чинності шлюбний договір, укладений подружжям?

Тестові завдання до Теми 4

1. Вкажіть, що з названого згідно з сімейним законодавством належить до особистих немайнових прав подружжя?

- a) право на життя;
- b) право на інформацію;
- c) право на недоторканність житла;
- d) право на батьківство та материнство.

2. Вкажіть, що з названого згідно з сімейним законодавством є об'єктом сумісної власності подружжя?

- a) будинок, придбаний одним з подружжя до реєстрації шлюбу;
- b) подарована одному з подружжя вантажівка;
- c) успадкована одним з подружжя колекція марок;
- d) пенсія одного з подружжя.

3. На праві спільної сумісної власності подружжю може належати:

- a) речі для професійних занять, придбані за час шлюбу для одного з подружжя;
- b) майно набуте одним з подружжя у шлюбі за договором дарування;
- c) майно набуте одним з подружжя у порядку спадкування;
- d) майно набуте у шлюбі одним з подружжя, але за кошти, здобуті до укладання шлюбу.

4. Вкажіть, які правовідносини врегульовуються шлюбним договором?

- a) поділ майна при розірванні шлюбу;
- b) відмова від аліментів на дітей у разі розірвання шлюбу;
- c) кількість дітей у сім'ї;
- d) з ким з подружжя залишаться діти після розлучення.

5. Шлюбним договором регулюються:

- a) майнові відносини подружжя;
- b) особисті немайнові відносини подружжя;
- c) майнові та особисті немайнові відносини подружжя;
- d) будь-які відносини подружжя.

6. Вкажіть, яка має бути форма шлюбного договору?

- a) усна;
- b) письмова;
- c) письмова з державною реєстрацією;
- d) письмова з нотаріальним посвідченням.

7. Яке майно не відноситься до особистої приватної власності чоловіка чи дружини?

- a) майно, набуте нею (ним) до шлюбу;
- b) майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але у порядку спадкування чи на підставі договору дарування;
- c) квартира, набута нею (ним) за час шлюбу внаслідок її приватизації;
- d) стипендія чоловіка чи дружини.

8. Шлюбний договір може бути укладений:

- a) тільки нареченими;
- b) тільки подружжям;
- c) подружжям або особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу;
- d) тільки особами, які мають намір зареєструвати шлюб.

9. Шлюбний договір, який укладено до реєстрації шлюбу, починає свою дію:

- a) з моменту укладення;
- b) з дня реєстрації шлюбу;
- c) з дня, вказаного державним органом реєстрації актів цивільного стану;
- d) з дня його нотаріального посвідчення.

10. Шлюбний договір, який укладено подружжям, починає свою дію:

- a) з дня реєстрації шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану;
- b) з дня нотаріального посвідчення шлюбного договору;
- c) з дня, вказаного у шлюбному договорі;
- d) з моменту укладення шлюбного договору між подружжям.

11. Визначте зайве у переліку умов укладання шлюбу згідно з сімейним законодавством України:

- a) добровільність;
- b) згода батьків осіб, які бажають укласти шлюб;
- c) досягнення шлюбного віку;
- d) не перебування у шлюбі.

12. Визначте осіб, які не можуть перебувати в шлюбі згідно з нормами Сімейного кодексу:

- a) неповнорідні сестра та брат;
- b) особи, які укладають повторний шлюб;
- c) особи, які мають дітей, народжених поза шлюбом;
- d) особи, різниця у віці яких становить понад 30 років.

13. Вкажіть зайве в переліку умов укладання шлюбу згідно із чинним законодавством України:

- a) наявність повної середньої освіти;
- b) досягнення особою шлюбного віку;
- c) неперебування особи в шлюбі;
- d) вільна згода особи.

14. Визначте зайве у переліку підстав, за якими шлюб осіб реєструється у день подання відповідної заяви:

- a) вагітність нареченої;
- b) народження дитини нареченою;
- c) палке кохання наречених;
- d) наявність безпосередньої загрози для життя нареченої або нареченого.

15. Яка із зазначених обставин НЕ є перешкодою для реєстрації шлюбу?

- a) бажання укласти шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною;
- b) перебування особи, яка бажає зареєструвати шлюб, в іншому зареєстрованому шлюбі;
- c) наявність у однієї з осіб, яка бажає зареєструвати шлюб, дитини;
- d) родинні зв'язки між особами, які бажають зареєструвати шлюб.

Рекомендована література до теми 4:

Закони та інші нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

– **закони:**

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11.

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

4. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en2398-17>.

5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

6. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

7. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17>.

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.

9. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.

10. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. Відомості Верховної Ради. 1993. № 5. Ст. 21.

11. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

12. Про право власності на окремі види майна: Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 р. № 2471-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 517.

Основна література:

1. Борисова В. І., Жилінкова І. В. Сімейне право України: підручник (4-те вид., перероб. і доп.). К. : Юрінком Інтер, 2018. 20 с.

2. Харитонов Є. О. Цивільне та сімейне право України: навч. посібник. Одеса : Фенікс, 2018. 598 с.

3. Дорошенко Л. М., Бистра А. О. Деякі аспекти укладання шлюбного договору. *Форум права*. 2018. № 4. С. 93-97.

4. Римаренко І. В. Шлюбний договір в Україні: за і проти. *Сучасні питання економіки і права*. 2016. № 1. С. 102-105.

5. Тімуш І. С. Правова природа шлюбного договору. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 25-31.

6. Петреченко С. А. Актуальні аспекти укладення та розірвання шлюбного договору в Україні: історія та сучасність. *Форум права*. 2014. № 3. С. 290-295.

7. Ярошевська Т. В., Герасименко К. О. Особисті немайнові відносини подружжя у міжнародному приватному праві. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 березня 2023 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 646-648.

Додаткова література:

1. Сліпченко С. О., Зайцев О. Л. Цивільне право. Загальна частина: навч. посібник. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с.
2. Дзера О. В., Кузнецова Н. С., Майданик Р. А. Цивільне право України. Загальна частина. Особлива частина: підручник. К. : Вид-во Юрінком Інтер. 2018. 1176 с.
3. Шишка Р. Б. Цивільне право України: підручник: у 2 част. (2-ге вид., перероб. і доп.). К. : Вид-во Ліра-К, 2018. Ч. 1. 736 с.
4. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Некіт К. Г. Право власності: навч. посібник. Одеса : Гельветика, 2018. 256 с.
5. Спасибо-Фатєєва І. В. Право власності. Способи захисту крізь призму судової практики: монографія. Харків: ЕКУС, 2023. 616 с.
6. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Некіт К. Г. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія. Одеса : Фенікс, 2023. 336 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/23423>.

Інтернет-ресурси:

1. Офіційний портал Верховної Ради України. URL : <http://portal.rada.gov.ua/>
2. Офіційне представництво Президента України. URL : <http://www.president.gov.ua/>
3. Урядовий портал. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/>
4. Офіційний веб-портал Судової влади України. URL : <http://www.court.gov.ua/>
5. Конституційний Суд України. URL : <http://www.ccu.gov.ua/>
6. Верховний Суд України. URL : <http://www.scourt.gov.ua/>
7. Вищий адміністративний суд України. URL : <http://www.vasu.gov.ua/>
8. Вищий господарський суд України. URL : <http://vgsu.arbitr.gov.ua/>
9. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL : <http://sc.gov.ua/>
10. Міністерство фінансів України. URL : <http://minfin.kmu.gov.ua/>
11. Міністерство юстиції України. URL : <http://www.minjust.gov.ua/>
12. Державна податкова служба України. URL : <http://www.sta.gov.ua/>
13. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>
14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/>

ТЕМА 5. ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ З УТРИМАННЯ

Семінарське заняття № 5 – 4 год.

План:

1. Права та обов'язки подружжя із взаємного утримання.
2. Право на утримання одного з подружжя під час перебування у шлюбі.
3. Право на утримання після розірвання шлюбу.
4. Припинення та позбавлення права на утримання або обмеження його строком.
5. Способи надання утримання одному з подружжя.
6. Розмір та порядок стягнення аліментів з одного з подружжя на утримання іншого.
7. Зміст та форма договору подружжя про надання утримання.
8. Види доходів подружжя, які враховуються при визначенні розміру аліментів.
9. Право дружини на утримання під час вагітності та у разі проживання з нею дитини.
10. Право чоловіка на утримання у разі проживання з ним дитини.
11. Право на утримання того з подружжя, з ким проживає дитина-інвалід.
12. Утримання чоловіка та жінку, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Готуючись до заняття здобувачі вищої освіти мають зрозуміти, що для сімейних відносин характерним є принцип взаємної матеріальної та моральної підтримки. Це є однією з визначальних рис сім'ї. Особливістю аліментних зобов'язань є їх суто особистий характер. Вони не відчужуються й не передаються.

Чоловік чи дружина повинні матеріально підтримувати один одного – це загальне правило, яке суб'єктами сприймається по-різному, проте часто не виконується. Тому у багатьох випадках його реалізація на практиці може здійснюватися різними способами: у безспірному порядку і на добровільній основі самим подружжям чи при виникненні спору щодо утримання одного з подружжя – встановлюються судом.

Сучасна доктрина виділяє такі критерії для класифікації підстав щодо утримання одного з подружжя:

- 1) за статусом осіб, які мають права та обов'язки з утримання: подружжя; особи, що не перебували у шлюбі; особи, що розлучилися; особи, які понад рік як розлучилися, але тривалий час проживали однією сім'єю;
- 2) за статевими ознаками осіб, з якими проживає дитина, або обумовленими вагітністю дружини;

3) за наслідками: що зумовлюють тимчасове утримання – догляд за дитиною до досягнення нею трьох років, хвороба; що призводять до постійного утримання – догляд за дитиною інвалідом, досягнення пенсійного віку. Ці підстави може бути переглянуто судом, але їх необхідно відстежувати, бо особа, яка досягла пенсійного віку, фактично може ще працювати та отримувати дохід;

4) хворобу або каліцтво як самостійну підставу не можна окремо регламентувати як підставу для витрат (ст. 90 СК України), оскільки тоді необхідно окремо говорити про утримання та витрати. Зрозуміло, що перебування у лікарні у сучасних умовах зумовлює додаткові витрати, але необхідно встановити різницю між утриманням, наприклад, без витрат на лікування чи якщо такі будуть, то обумовити ці додаткові витрати.

У СК України розмежовано два види утримання залежно від того стану, в якому перебуває особа, що потребує утримання: під час перебування у шлюбі та після розірвання шлюбу.

Право на утримання під час перебування у шлюбі може мати тимчасовий та постійний характер. Частина 2 ст. 75 СК України викладено таким чином, що усі її умови вважаються обов'язковими та мають існувати одночасно на момент визначення утримання, а саме: потреба у матеріальній допомозі; непрацездатність; утримувач повинен мати можливість надавати утримання.

Здобувачі вищої освіти мають звернути увагу на те, що якщо перші дві умови доволі чітко розкрито у наступних частинах ст. 75 СК України, то третя умова не конкретизована. Тобто положення, яка особа вважатиметься такою, що має можливість надавати утримання, залишилося не розкритим. До того ж коли йдеться про непрацездатність як підстава для отримання аліментів, то необхідно чітко з'ясувати, результатом чого настала така непрацездатність. Зокрема, якщо інвалідність, настала у результаті дорожньо-транспортної пригоди або зумовлено каліцтвом на виробництві, то непрацездатність одного з подружжя має компенсуватися винною особою – правопорушником або виробництвом.

Здобувачам вищої освіти доцільно зупинитися й на правових аспектах встановлення непрацездатності одного із подружжя. Так, до непрацездатних належать такі категорії осіб: інваліди I, II чи III групи, а також особи, які досягли пенсійного віку. Аліменти на утримання одного з подружжя у результаті непрацездатності стягуються судом.

Здобувачам вищої освіти потрібно усвідомити, що у разі встановлення винної поведінки одного з подружжя щодо іншого – то такі обставини мають звільняти від сплати аліментів. Наприклад у разі, якщо працездатність одного з подружжя була втрачена у зв'язку з вчиненням ним умисного злочину чи у шлюбних відносинах він поведився негідно (ч. 5 ст. 75 СК України). Але при цьому необхідно конкретизувати, яку поведінку можна кваліфікувати як негідну, оскільки у кожній сім'ї її розцінюють по-різному. Тому, факт негідної поведінки одного з подружжя при розгляді цієї категорії справ судом має бути доведено на підставі доказів.

У статті 76 СК України йдеться про право на утримання одного з подружжя після розірвання шлюбу і визначено підстави для надання такого утримання. По-перше, у разі, якщо непрацездатність виникла під час шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу, при цьому у СК України встановлені такі підстави: потреба матеріальної допомоги й можливість надання її колишньою дружиною або колишнім чоловіком. Ці підстави необхідно аналізувати разом з абз. 2 ч. 2, тобто особа має право на утримання й тоді, коли вона стала інвалідом після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишньою дружиною чи колишнім чоловіком під час шлюбу. Цією нормою обмежується право на отримання аліментів строком в один рік з моменту розлучення та можливість заявляти відповідні вимоги пізніше лише у тому випадку, якщо інвалідність стала результатом протиправної поведінки іншого з подружжя у період шлюбу.

По-друге, якщо на момент розірвання шлюбу до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більше ніж 5 років, вона чи він матимуть право на утримання після досягнення пенсійного віку, за умови, що у шлюбі вони спільно проживали не менше ніж 10 років.

По-третє, відповідно до ч. 4 ст. 76 СК України у разі, якщо у зв'язку з веденням домашнього господарства, вихованням дитини, хворобою, піклуванням про членів сім'ї або іншими обставинами, що мають істотне значення, один з подружжя не мав можливості працювати, здобути освіту, обійняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, коли є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги та що колишня дружина (чоловік) може надавати таку матеріальну допомогу. Право на утримання у цьому випадку триває протягом 3 років від дня розірвання шлюбу.

Отже, законодавець такий строк вважає оптимальним для того, щоб особа могла знайти роботу, здобути освіту та виявити свої здібності. Зрозуміло, що під час отримання утримання той, хто його отримує має вживати заходів щодо пошуку роботи, підвищення кваліфікації, бо той, хто надає це утримання має право вимагати його припинення.

На підставі ст. 77 СК України утримання одному з подружжя надається другим з подружжя у грошовій або натуральній формі за їхньою згодою. Аліменти присуджуються одному з подружжя у частці від заробітку (доходу) другого з подружжя чи у твердій грошовій сумі. Розмір аліментів одному з подружжя суд визначає з урахуванням можливості одержання утримання від повнолітніх сина, дочки, батьків та з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. Розмір аліментів, визначений судом, може бути змінений за рішенням суду за позовною заявою одержувача аліментів або платника у разі зміни їхнього сімейного і (або) матеріального стану.

Аліменти сплачуються щомісячно, проте за взаємною згодою подружжя аліменти можуть бути сплачені наперед. Якщо платник аліментів виїжджає

на постійне місце проживання у країну, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти можуть бути сплачені наперед за час, визначений за домовленістю подружжя, а у разі спору – за рішенням суду (ст. 80 СК України).

Право одного з подружжя на аліменти, які були присуджені на підставі рішення суду, може бути припинено у випадках якщо платник аліментів більше не спроможний надавати матеріальну допомогу або якщо одержувач аліментів не потребує вже матеріальної допомоги.

Згідно зі ст. 78 СК України подружжя має право укласти договір про надання утримання одному з них і визначити розмір, умови, строк виплати аліментів. Договір про надання утримання укладається у письмовій формі й нотаріально посвідчується.

Законом також передбачено підстави припинення права одного з подружжя на утримання, а також визначено осіб, які мають право на таке утримання після розірвання шлюбу. Так, відповідно до ст. 82 СК України таке утримання припиняється у разі, якщо особа вступила у повторний шлюб (від дня настання цих обставин) або поновила працездатність.

Також один з подружжя може бути позбавлений права на утримання на підставі рішення суду. Підстави такого позбавлення або обмеження передбачені статтею 83 СК України.

Важливе значення для захисту прав майбутньої матері має регулювання її прав на утримання під час вагітності. Утримання від чоловіка має як вагітна жінка, так і та, з якою проживає дитина як у період шлюбу, так і після його розірвання (ст. 90 України). Також закон захищає і права батька, у разі проживання з ним дитини. При цьому, кожний має право на утримання від іншого до досягнення дитиною 3 років. А у разі, якщо дитина має вади психічного або фізичного розвитку та проживає разом з батьком або матір'ю, то кожний, з ким проживає дитина, має право на утримання до досягнення дитиною 6 років (ст. ст. 84, 86 СК України).

У статтях 85, 87 СК України передбачено випадки припинення права чоловіка чи дружини на утримання. Так, якщо дитину передано на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини, її батько чи мати позбавляються права на утримання. Право чоловіка на утримання припиняється, якщо за рішенням суду вилучено відомості про дружину як матір з актового запису про народження дитини. Право матері на утримання припиняється у разі припинення вагітності, народження дитини мертвою, а також якщо рішенням суду вилучено відомості про чоловіка як батька з актового запису про народження дитини.

Особливе значення для нотаріусів має стаття 89 СК України, оскільки у ній йдеться про те, що подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання та замість цього одержати одноразову грошову виплату або набути право власності на квартиру, житловий будинок чи інше нерухоме майно. Особливістю цих договорів є те, що за ними передається у власність нерухоме майно, тому такі договори підлягають нотаріальному посвідченню й державній реєстрації.

Якщо чоловік та жінка проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу «фактичне подружжя», то у цьому випадку також можуть застосовуватися правовідносини щодо взаємного утримання одне одного. Так, за ч. 1 ст. 91 СК України, якщо чоловік та жінка, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, то той з них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання відповідно до ст. 76 СК України.

Отже, право «фактичного подружжя» на утримання може виникнути лише за наявності двох обов'язкових умов, по-перше, чоловік та жінка тривалий час проживання однією сім'єю. По-друге, наявність непрацездатності у чоловіка або жінки, які перебували у фактичних шлюбних відносинах тривалий час. При цьому скільки років буде визначено як «тривалий час», законом не передбачається. Щодо непрацездатності когось з фактичного з подружжя, то вона має настати під час спільного проживання. В іншому випадку норми ст. 91 СК України не застосовуються.

Таким чином, з точки зору оцінки умов виникнення аліментних правовідносин в осіб, що проживають у незареєстрованому шлюбі, права останніх є вужчими, ніж права подружжя, яке перебуває у зареєстрованому шлюбі, бо останнє має право на взаємне утримання й у разі настання у когось з них непрацездатності після фактичного припинення шлюбних відносин.

Надайте визначення таких понять:

Поняття утримання. Підстави виникнення права на утримання. Право на утримання після розірвання шлюбу. Способи та форма надання утримання одному з подружжя. Порядок сплати аліментів. Зміст та форма договору подружжя про надання утримання. Припинення права одного з подружжя на утримання. Право дружини на утримання під час вагітності та у разі проживання з нею дитини. Право чоловіка на утримання у разі проживання з ним дитини. Право на утримання того з подружжя, з ким проживає дитина-інвалід.

Скласти схеми:

- Права та обов'язки подружжя із взаємного утримання.
- Право на утримання одного з подружжя під час перебування у шлюбі.
- Право на утримання після розірвання шлюбу.
- Утримання чоловіка та жінку, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.
- Договір подружжя про надання утримання: зміст, форма, умови, порядок укладення.

Теми для написання рефератів:

1. Визначення у шлюбному договорі права на утримання
2. Порівняльна характеристика прав на утримання одного з подружжя під час перебування у шлюбі та після його розірвання.
3. Право на утримання одного з подружжя під час перебування у шлюбі.
4. Право на утримання після розірвання шлюбу.

5. Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою.
6. Аліментні зобов'язання: право на утримання одного з подружжя.
7. Досвід країн світу з правового регулювання укладання договорів між подружжям щодо надання утримання.
 6. Способи надання утримання одному з подружжя.
 7. Розмір та порядок стягнення аліментів з одного з подружжя на утримання іншого.
 8. Зміст, форма, умови договору подружжя про надання утримання.
 9. Право дружини на утримання під час вагітності та у разі проживання з нею дитини.
 10. Право чоловіка на утримання у разі проживання з ним дитини.
 11. Право на утримання того з подружжя, з ким проживає дитина-інвалід.
 12. Утримання чоловіка та жінку, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.
 13. Права та обов'язки подружжя з утримання в Україні та в європейських країнах: порівняльна характеристика.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Назвіть які Ви знаєте права та обов'язки подружжя по взаємному утриманню.
2. Які права на утримання має один з подружжя під час перебування у шлюбі?
3. Які права на утримання має чоловік або жінка після розірвання шлюбу?
4. Назвіть способи надання утримання одному з подружжя.
5. Назвіть розмір та порядок стягнення аліментів з одного подружжя на утримання іншого.
6. Які права на утримання має дружина під час вагітності?
7. Які права на утримання має дружина у разі проживання з нею дитини?
8. Які права на утримання має чоловік у разі проживання з ним дитини?
9. Які права на утримання має той з подружжя, з ким проживає дитина-інвалід?
10. Які права на утримання мають чоловік та жінка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу?
11. Назвіть порядок та умови укладення договору між подружжям щодо утримання один одного.
12. Назвіть розмір та порядок стягнення аліментів з одного подружжя на утримання іншого.

Тестові завдання до Теми 5

1. Право на утримання НЕ має той з подружжя, який:

- a) є інвалідом другої групи;
- b) є непрацездатним та потребує матеріальної допомоги;
- c) досяг пенсійного віку;
- d) є тимчасово непрацюючим та взятий на облік у службі зайнятості.

2. Право на утримання незалежно від стану працездатності має дружина, яка:

- a) проживає з дитиною 4 років та опікується нею;
- b) проживає з дитиною 5 років, яка має вади фізичного або психічного розвитку;
- c) проживає з двома дітьми;
- d) тимчасово не працює.

3. Право на утримання після розірвання шлюбу має особа, яка:

- a) стала непрацездатною протягом одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги;
- b) стала непрацездатною протягом трьох років від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги;
- c) через два роки досягне пенсійного віку і потребує матеріальної допомоги;
- d) стала непрацездатною протягом 5 років з моменту розірвання шлюбу, який існував не менше 5 років.

4. З наведених варіантів визначте неправильний: за рішенням суду підставами для позбавлення права на утримання є:

- a) нетривалість шлюбних відносин подружжя;
- b) приховання при реєстрації шлюбу одержувачем аліментів своєї тяжкої хвороби чи непрацездатності;
- c) одержувач аліментів свідомо поставив себе у становище такого, що потребує матеріальної допомоги;
- d) відмова одержувача аліментів від лікування, що позбавило його можливості видужати.

5. Якщо один з подружжя проживає з дитиною-інвалідом, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду, він має право:

- a) на утримання від другого з подружжя;
- b) на утримання тільки за умови, що другий з подружжя може надавати матеріальну допомогу;
- c) на утримання незалежно від того, чи другий з подружжя може надавати матеріальну допомогу;
- d) на утримання, проте тільки за умови, що він дійсно потребує матеріальної допомоги.

6. Батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо:

- a) вони позбавлені батьківських прав;
- b) дитина перебуває у спеціалізованому закладі на повному державному утриманні;
- c) у батьків – платників аліментів, є інші діти чи непрацездатні члени сім'ї;
- d) дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і повністю забезпечує її потреби.

7. За домовленістю між батьками дитини той з них, хто проживає окремо від дитини:

- a) може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі;
- b) зобов'язаний брати участь у її утриманні лише в грошовій формі;
- c) не може брати участь у її утриманні в натуральній формі, а лише в грошовій;
- d) взагалі не може брати участі у вихованні дитини.

8. Визначить зайве: право чоловіка на утримання припиняється:

- a) якщо дитина передана на виховання іншій особі;
- b) у разі смерті дитини;
- c) у разі досягнення дитиною дворічного віку;
- d) якщо за рішенням суду виключено відомості про дружину як матір з актового запису про народження дитини.

9. Право дружини на утримання від чоловіка НЕ припиняється у разі:

- a) припинення вагітності;
- b) народження дитини мертвою;
- c) якщо за рішенням суду виключено відомості про чоловіка як батька з актового запису про народження дитини;
- d) якщо з нею проживає дитина до трьох років.

10. За рішенням суду аліменти присуджуються одному з подружжя з моменту, коли:

- a) інший з подружжя відмовились надавати утримання добровільно;
- b) пред'явлено позов до суду;
- c) вступило в законну силу рішення суду;
- d) пред'явлено до виконання виконавчий лист.

11. Особа, позбавлена батьківських прав:

- a) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- b) перестає бути законним представником дитини;
- c) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;
- d) усі варіанти правильні.

12. За невиконання обов'язків з виховання дитини до батьків можуть бути застосовані такі заходи:

- a) накладення стягнення у вигляді виправних робіт;
- b) позбавлення батьківських прав;
- c) притягнення до дисциплінарної відповідальності;
- d) притягнення до кримінальної відповідальності.

13. Який орган ухвалює рішення про позбавлення батьківських прав:

- a) орган опіки та піклування;
- b) суд;
- c) прокурор;
- d) державний орган реєстрації актів цивільного стану.

14. Місце проживання дитини, яка досягла 14 років, якщо її батьки проживають окремо, визначає:

- a) один із батьків;
- b) дитина;
- c) спільна згода батьків та дитини;
- d) спільна згода батьків.

15. З якого віку дитині, позбавленій батьківської опіки, призначають піклувальника:

- a) з народження;
- b) з 12 років;
- c) з 14 років;
- d) з 16 років.

Рекомендована література до теми 5:

Закони та інші нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

– **закони:**

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11.

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

4. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

6. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

7. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.

8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

9. Про право власності на окремі види майна: Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 р. № 2471-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 517.

10. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 3.

Основна література:

1. Борисова В. І., Жилінкова І. В. Сімейне право України (4-те вид., перероб. і доп.). К. : Юрінком Інтер, 2017.

2. Харитонов Є. О. Цивільне та сімейне право України: навч. посібник. Одеса : Фенікс, 2018. 598 с.

3. Глиняна К. М. Договірне регулювання майнових правовідносин подружжя. *Часопис цивілістики*. 2013. № 15. С. 89-94.

4. Розгон О. Законне та договірне регулювання утримання фактичного подружжя. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 4. С. 155-161.

5. Кожевнікова В. Правове регулювання здійснення та обмеження права на утримання одного з подружжя. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 12. С. 35-39.

6. Красвітна Т. Поняття та правова природа зобов'язання подружжя по утриманню. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 10. С. 22-25.

7. Шмерега С. В. Сімейне право України: судові прецеденти: навч. посібник. Рівне, 2016. 272 с.

Додаткова література:

1. Сліпченко С. О., Зайцев О. Л. Цивільне право. Загальна частина: навч. посібник. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с.

2. Дзера О. В., Кузнецова Н. С., Майданик Р. А. Цивільне право України. Загальна частина. Особлива частина: підручник. К. : Вид-во Юрінком Інтер. 2018. 1176 с.

3. Шишка Р. Б. Цивільне право України: підручник: у 2 част. (2-ге вид., перероб. і доп.). К. : Вид-во Ліра-К, 2018. Ч. 1. 736 с.

4. Некіт К. Г. Особливості вчинення правочинів з переданим у довірчу власність майном: аналіз цивільного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 33-36. URL : http://lsey.org.ua/5_2014/9.pdf.

5. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Некіт К. Г. Право власності: навч. посібник. Одеса : Гельветика, 2018. 256 с.

6. Спасибо-Фатєєва І. В. Право власності. Способи захисту крізь призму судової практики: монографія. Харків: ЕКУС, 2023. 616 с.

7. Спасибо-Фатєєва І. В. Право нерухомості крізь призму судової практики: монографія. Харків : ЕКУС, 2021. 344 с.

8. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Некіт К. Г. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія. Одеса : Фенікс, 2023. 336 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/23423>.

Інтернет-ресурси:

1. Офіційний портал Верховної Ради України. URL : <http://portal.rada.gov.ua/>
2. Офіційне представництво Президента України. URL : <http://www.president.gov.ua/>
3. Урядовий портал. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/>
4. Офіційний веб-портал Судової влади України. URL : <http://www.court.gov.ua/>
5. Конституційний Суд України. URL : <http://www.ccu.gov.ua/>
6. Верховний Суд України. URL : <http://www.scourt.gov.ua/>
7. Вищий адміністративний суд України. URL : <http://www.vasu.gov.ua/>
8. Вищий господарський суд України. URL : <http://vgsu.arbitr.gov.ua/>
9. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL : <http://sc.gov.ua/>
10. Міністерство фінансів України. URL : <http://minfin.kmu.gov.ua/>
11. Міністерство юстиції України. URL : <http://www.minjust.gov.ua/>
12. Державна податкова служба України. URL : <http://www.sta.gov.ua/>
13. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>
14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/>

ТЕМА 6. ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДІТЕЙ

Семінарське заняття – 2 год.

План:

1. Визначення походження дитини. Запис подружжя батьками дитини у Книзі реєстрації народжень.
2. Визнання батьківства (материнства) за рішенням суду.
3. Встановлення факту батьківства (материнства).
4. Оспорювання батьківства (материнства).

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

У процесі підготовки до семінарського заняття «Визначення походження дітей» здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на актуальність визначення характеру взаємовідносин батьків та дітей не тільки з точки зору моральних норм, але і законодавчих.

Народження дитини – завжди знакова і важлива подія у житті будь якої сім'ї, і даний факт народження є актом цивільного стану, який необхідно

zareєструвати. Сімейне законодавство спрямоване на сприяння гармонійному існуванню сім'ї в українському суспільстві, захисту прав та інтересів дитини. Виникнення обов'язків у матері та батька відносно дитини зумовлене наявністю у них кровного споріднення та реєстрацією такого походження. За загальним правилом, дитина, зачата та народжена у шлюбі, а також дитина, народжена до спливу 10 місяців після припинення шлюбу походить від подружжя. Однак часто виникають питання щодо визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі. Відповідно до норм Сімейного кодексу України, якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається:

- 1) за заявою матері та батька дитини;
- 2) за рішенням суду.

Тобто існує два шляхи встановлення походження дитини. Перший це добровільне визнання батьківства. Тобто матір та батько дитини спільно звертаються до органів державної реєстрації актів цивільного стану із заявою. Другий – звернення до суду із позовом про визнання батьківства, якщо особа його добровільно не визнає. Підставою для визнання батьківства можуть слугувати будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи.

Позов про визнання батьківства може бути поданий матір'ю, опікуном, піклувальником дитини або особою, яка утримує та виховує дитину. Дитина, яка досягла повноліття, має право самостійно подати позов про визнання батьківства.

Інколи бувають випадки, коли матір дитини в момент зачаття або народження дитини перебуває в шлюбі з іншим чоловіком, а особа, яка вважає себе батьком дитини, має право пред'явити до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, позов про визнання свого батьківства. До вимоги про визнання батьківства застосовується позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про своє батьківство.

Жінка, яка народила дитину у шлюбі, має право оспорити батьківство свого чоловіка, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька дитини з актового запису про народження дитини.

Вимога матері про виключення запису про її чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини може бути задоволена лише у разі подання іншою особою заяви про своє батьківство.

Якщо мати дитини не перебуває у шлюбі та немає спільної заяви батьків, прізвище та громадянство батька дитини зазначається за прізвищем та громадянством матері, а власне ім'я та по батькові – за вказівкою матері у заяві про державну реєстрацію народження.

Варто зазначити, що якщо особа записана як батько дитини, не вважає себе таким, то вона має право звернутись до суду із позовом про виключення з актового запису про народження дитини відомостей про батька.

Надайте визначення понять:

Визнання батьківства (материнства) за рішенням суду, встановлення факту батьківства (материнства), оспорювання батьківства (материнства), застосування допоміжних репродуктивних технологій, спір про батьківство.

Скласти схеми:

- Встановлення материнства.
- Встановлення батьківства.
- Запис про батьків дитини, якщо батьківство, материнство не встановлено.
- Оспорювання батьківства.
- Оспорювання материнства.

Теми для написання рефератів:

1. Загальні підстави виникнення прав та обов'язків батьків та дітей.
2. Визначення походження дитини.
3. Оспорювання батьківства (суб'єкти, порядок, наслідки).
4. Основні права та обов'язки батьків щодо дитини.
5. Позбавлення батьківських прав.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Підстави виникнення прав та обов'язків батьків і дітей.
2. Визначення походження дитини від матері.
3. Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.
4. Визначення походження дитини від батька, який перебуває у шлюбі з матір'ю дитини.
5. Визначення походження дитини від батька, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини.
6. Визнання батьківства (материнства) судом.
7. Внесення змін до актового запису про народження у разі визнання батьківства, материнства.
8. Запис про батьків дитини, якщо батьківство, материнство не встановлене.
9. Оспорювання батьківства (материнства).
10. Оспорювання батьківства, материнства особи, яка сплачує аліменти за рішенням суду.

Тестові завдання до Теми 6

1. Встановлення режиму окремого проживання:

- a) припиняє права та обов'язки подружжя;
- b) не припиняє прав та обов'язків подружжя;
- c) обидва варіанти не вірні;
- d) обидва варіанти вірні.

2. Чи має право чоловік, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, подати до державного органу ДРАЦС заяву про визнання себе батьком дитини?

- a) так, має право;
- b) ні, не має права;
- c) так, має право у випадку визнання матері померлою, безвісно відсутньою, недієздатною, позбавлення материнських прав;
- d) може за згодою матері дитини.

3. Дитині батьків, які не відносяться до національної меншини, дається:

- a) одне власне ім'я;
- b) не більше двох власних імен;
- c) обидва варіанти не вірні;
- d) обидва варіанти вірні.

4. Право дитини вільно обирати місце свого проживання виникає у віці:

- a) 10 років;
- b) 14 років;
- c) 16 років;
- d) 18 років.

5. Особа, яка позбавлена батьківських прав:

- a) має право на побачення з дитиною за дозволом суду у присутності іншої особи;
- b) не має права на побачення з дитиною;
- c) обидва варіанти не вірні;
- d) обидва варіанти вірні.

6. Чи може суд постановити рішення про відібрання дитини від батьків, не позбавляючи їх батьківських прав?

- a) ні, не може;
- b) так, може в окремих випадках, передбачених Сімейним кодексом України;
- c) обидва варіанти не вірні;
- d) обидва варіанти вірні.

7. Позов про стягнення аліментів може бути заявлений:

- a) опікуном чи піклувальником;
- b) будь-якими родичами;
- c) патронажним вихователем;
- d) прокурором.

8. Зменшення розміру аліментів можливе за таких підстав:

- a) домовленість сторін;
- b) зміна матеріального стану платника аліментів;
- c) погіршення здоров'я платника аліментів;
- d) відмова від сплати аліментів.

9. Підставами позбавлення батьківських прав є:

- a) ухилення від виконання батьками своїх обов'язків;
- b) несплата аліментів;
- c) алкоголізм батьків;
- d) ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

10. Позбавлення батьківських прав:

- a) обмежено терміном;
- b) не обмежено терміном;
- c) має необоротний характер;
- d) є заходом цивільно-правової відповідальності.

11. Позов про стягнення аліментів може бути заявлений:

- a) опікуном чи піклувальником;
- b) будь-якими родичами;
- c) патронажним вихователем;
- d) прокурором.

12. Право на аліменти мають:

- a) неповнолітні діти;
- b) повнолітні син чи дочка, що продовжують навчатися, однак до 23 років;
- c) непрацездатні батьки;
- d) усі варіанти правильні.

13. Зловживання алкогольними напоями є підставою для:

- a) позбавлення батьківських прав;
- b) обмеження батьківських прав;
- c) відновлення батьківських прав;
- d) правильна відповідь не зазначена.

14. Аліменти можуть бути стягнуті за виконавчим листом за минулий час, але не більш як за:

- a) один рік, що передував пред'явленню виконавчого листа до виконання;
- b) два роки, що передували пред'явленню виконавчого листа до виконання;
- c) три роки, що передували пред'явленню виконавчого листа до виконання;
- d) за увесь час, з моменту виписки виконавчого листа до пред'явлення його виконання.

15. Батько, мати можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо:

а) доход того з батьків, з ким вона залишилася проживати, значно перевищує доход того з них, до якого звертаються за стягненням аліментів, і він самостійно спроможний забезпечити її потреби;

б) доход дитини набагато перевищує доход кожного з них і забезпечує повністю її потреби;

с) їх середній сукупний доход на члена сім'ї є нижчим за встановлений законом прожитковий мінімум і вони не спроможні забезпечувати потреби дитини;

д) якщо вони (мати, батько) є студентами, пенсіонерами, або непрацездатними (інвалідами 1, 2, 3 групи);

Рекомендована література до теми 6:

Закони та інші нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

– акти міжнародного права:

1. Загальна декларація прав людини. Документ ООН 10.12.1948 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/lawsshow995_015.

2. Конвенція про права дитини. Схвалено ООН, Резолюція № 4425, 20.11.1989 р. Ратифіковано Україною 27.02.1991 р. № 789-XII. URL : http://zakon.rada.gov.ua/lawsshow995_021.

3. Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Міжнародна угода від 22.01.1993 р. Ратифіковано Україною 10.11.1994 р. № 24094. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show997_009.

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. К. : Права людини, 1992.

– закони:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11.

3. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30.

4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України від 21.11.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.

5. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України від 01.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

Основна література:

1. Борисова В. І., Жилінкова І. В. Сімейне право України (4-те вид., перероб. і доп.). К. : Юрінком Інтер, 2017.
2. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посібник (2-ге вид. випр. і доп.). К. : Алерта, ЦУЛ, 2016.
3. Харитонов Є. О., Голубєва Н. Ю. Сімейне право України: підручник. К. : Істина, 2018.
4. Булеца С. Б. Сімейне право: підручник. Харків : ХНУВС, 2016. 512 с.
5. Боднар Т. В., Дзера О. В. Сімейне право України: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
6. Булеца С. Б., Заборовський В. В., Фазикош В. Г. Сімейне право України: підручник. К. : Знання, 2015. 375 с.
7. Боднар Т. В., Дзера О. В. Сімейне право України: підручник (2-ге вид., стер.). К. : Юрінком Інтер, 2020. 520 с.
8. Дутко А. О. Сімейне право України: підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.

Додаткова література:

1. Волкова Н. В. Особливості розгляду справ щодо визнання батьківства в судовому порядку (окремі аспекти). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 81-84.
2. Вонсович Х. І. Презумпція шлюбного походження дитини. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету*. 2014. № 1. С. 92-101.
3. Дутко А. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4825/dutko2.pdf>.
4. Залата М. Г. Соціальна політика захисту материнства: зарубіжний досвід. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 2. С. 119-123.
5. Конончук Н. М. Презумпція шлюбного походження дитини за сімейним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. № 6(2). С. 16-19.
6. Красицька Л. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3(78). С. 172-180.
7. Кузь Т. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3(78). С. 172-180.
8. Оніщук О. Поняття та особливості батьківських прав. *Підприємство, господарство та право*. 2019. № 10. С. 26-29.
9. Розгон О. В. Практичні аспекти визнання батьківства в Україні. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 2 (92). С. 103-112.

ТЕМА 7. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ТА МАЙНОВІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ

Семінарське заняття 7 – 4 год.

План:

1. Загальна характеристика особистих немайнових прав та обов'язків батьків і дітей.
2. Права та обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини.
3. Права батьків по захисту дитини.
4. Спори між батьками (види, порядок та особливості розгляду).
5. Обов'язок батьків утримувати дитину та способи його виконання.
6. Визначення розміру аліментів та його зміна. Відповідальність за прострочення сплати аліментів.
7. Стягнення аліментів за минулий час і заборгованості за аліментами.
8. Договір між батьками про сплату аліментів на дитину. Припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно.
9. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей.
10. Обов'язок дітей утримувати батьків та його виконання.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

У процесі підготовки до семінарського заняття *Особисті немайнові та майнові права та обов'язки батьків та дітей* здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на актуальність визначення характеру взаємовідносин батьків та дітей не тільки з точки зору моральних норм, але і законодавчих. В контексті вказаного необхідно комплексно дослідити встановлене в Сімейному кодексі України коло особистих немайнових права та обов'язків батьків та дітей.

Крім того, на особливу увагу заслуговує аналіз процедури визначення походження дітей від батьків, особливо в контексті комплексного дослідження процедури усиновлення та примусового визнання батьківства.

Особисті немайнові правовідносини батьків і дітей – це суспільні відносини, що складаються між матір'ю, батьком і дитиною з приводу особистих немайнових благ, зокрема, прізвища, імені, по-батькові дитини, місця її проживання, виховання дитини тощо.

Зміст особистих немайнових правовідносин батьків і дітей складають їх особисті немайнові права та обов'язки

Батьківські права – це сукупність суб'єктивних прав, що належать матері, батькові дитини, заснованих на походженні дитини від цієї особи, засвідченому державним органом ДРАЦС у встановленому законом порядку.

У доктрині сімейного права значна увага приділяється класифікації особистих немайнових прав батьків і дітей, яка проводиться за різними критеріями:

– право і обов'язок батьків визначати особисто-правовий статус дітей (ім'я, прізвище, по батькові, а в певних випадках – громадянство та національність);

- право і обов'язок батьків представляти своїх дітей;
- право і обов'язок батьків визначати місце проживання;
- право і обов'язок батьків виховувати своїх дітей.

Існує інша класифікація, де зазначається, що до особистих прав батьків відносяться:

- право вибрати при народженні дитини ім'я, по батькові та встановлювати прізвище;
- право виховувати, навчати та спілкуватися з дитиною;
- право представляти і захищати інтереси дітей.

Особисті немайнові права батьків:

- право на визначення імені, по батьків та прізвища дитини;
- право на зміну прізвища дитини;
- право на виховання дитини;
- право на спілкування з дитиною;
- право на представництво і захист прав та інтересів дитини;
- право на визначення місця проживання малолітньої дитини;
- право на відібрання малолітньої дитини від інших осіб;
- право надавати згоду на усиновлення своєї дитини іншою особою.

До особистих немайнових обов'язків батьків можна віднести:

- забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу здоров'я;
- зареєструвати народження дитини в державному органі ДРАЦС;
- обов'язки щодо виховання та розвитку дитини.

Особисті немайнові права дитини – це суб'єктивні права, що належать дитині з моменту народження або в силу закону до досягнення нею повноліття, об'єктом яких є особисті блага і які спрямовані на забезпечення її сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

- право на визначення імені, по батьків та прізвища;
- право на зміну прізвища та по батькові;
- право на належне батьківське виховання;
- право на захист своїх прав та інтересів;
- право на спілкування з батьками;
- право на визначення місця проживання;
- право висловлювати свою думку і бути вислуханою з питань, що стосуються її особисто, та питань сім'ї.

Студенти повинні звернути увагу на з'ясування особливостей здійснення майнових відносин батьків та дітей, з обов'язковим урахування правового режиму майна сім'ї.

Також необхідно звернути увагу на з'ясування особливостей здійснення майнових відносин батьків та дітей, з обов'язковим урахування правового режиму майна сім'ї.

У випадку роздільності майна дітей та батьків Сімейний кодекс України визначає, що батьки та діти, в тому числі і ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна, а у випадках наявності спору між батьками та їх малолітніми, або неповнолітніми дітьми, щодо належності майна, майно вважатиметься власністю батьків, якщо інше не буде встановлене судом. Потрібно також зауважити і те, що незважаючи на дану правову норму Сімейним кодексом України передбачено ряд статей, які безпосередньо надають право власності на майно власне самій дитині, у випадку права власності дитини на майно, призначене для її розвитку, навчання та виховання, або надають їй право у користуванні, управлінні чи розпорядженні майном (право спільної сумісної власності батьків і дітей, права батьків та дітей щодо користування майном, управління майном дитини та право власності на аліменти, одержані на дитину).

Окремо слід виділити використання доходу від майна дитини, оскільки як передбачено Сімейним кодексом України дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї.

Надайте визначення таких понять:

Рівність прав, визначення імені дитини, визначення прізвища дитини, зміна по батькові дитини, права батьків щодо виховання дітей, підстави та правові наслідки позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, право власності дитини, право спільної сумісної власності батьків і дітей, утримання, управління майном дитини, аліменти, додаткові витрати на дитину, використання доходу від майна дитини.

Скласти схеми:

- Особисті немайнові права батьків.
- Особливості батьківських прав та обов'язків.
- Підстави позбавлення батьківських прав та їх наслідки.
- Поновлення батьківських прав.
- Відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав.
- Визначення походження дитини. Оспорювання батьківства (суб'єкти, порядок, наслідки).
- Основні права та обов'язки батьків щодо дитини.
- Позбавлення батьківських прав.
- Управління батьками майном дитини.
- Обов'язок батьків утримувати дитину. Способи його виконання.

Теми для написання рефератів:

1. Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини.
2. Підстави позбавлення батьківських прав.
3. Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання.
4. Визначення судом розміру аліментів на дитину. Зміна розміру аліментів.
5. Права батьків і дітей на майно. Управління батьками майном дитини.
6. Аліментні обов'язки повнолітніх дітей.

7. Відповідальність за ухилення від сплати аліментів.
8. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей.
9. Обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх батьків»
10. Форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Загальна характеристика особистих немайнових прав та обов'язків батьків і дітей.
2. Права та обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини.
3. Права батьків по захисту дитини.
4. Спори між батьками (види, порядок та особливості розгляду).
5. Вирішення батьками питань щодо виховання дитини.
6. Підстави позбавлення батьківських прав.
7. Особи, які мають право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав.
8. Влаштування дитини, батьки якої позбавлені батьківських прав.
9. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав.
10. Обов'язок дитини, повнолітніх дочки та сина піклуватися про батьків.
11. Що є підставами для виникнення прав і обов'язків батьків і дітей?
12. Які правові наслідки позбавлення батьківських прав?
13. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей.
14. Обов'язок батьків утримувати дитину та способи його виконання.
15. Назвіть майнові права дитини і розкрийте їх зміст?
16. Нормами якого права регулюються відносини між батьками і дітьми щодо майна яким вони володіють на праві спільної власності?
17. Які права і обов'язки мають батьки щодо своїх дітей?
18. Як і в якому розмірі стягуються аліменти з батьків на неповнолітніх дітей?
19. Визначення розміру аліментів та його зміна. Відповідальність за прострочення сплати аліментів. Стягнення аліментів за минулий час і заборгованості за аліментами.
20. Які підстави повинні бути для припинення аліментних зобов'язань?

Тестові завдання до Теми 7

1. До спливу якого строку після припинення шлюбу, повинна народитися дитина, щоб її походження визначалось від подружжя:

- a) 3-х місяців;
- b) 6-ти місяців;
- c) 9-ти місяців;
- d) 10-ти місяців.

2. Який строк позовної давності до вимог про визнання батьківства:

- a) 6 місяців;
- b) 1 рік;
- c) 3 роки;
- d) 1 місяць.

3. До досягнення дитиною якого віку закон дозволяє оспорювати батьківство щодо неї:

- a) 1 місяця;
- b) 6 місяців;
- c) 1 року;
- d) 18 років.

4. Протягом якого строку батьки зобов'язані зареєструвати свою новонароджену дитину:

- a) протягом доби;
- b) протягом тижня;
- c) протягом місяця;
- d) протягом року.

5. Як визначається місце проживання дитини, яка не досягла 10 років:

- a) дитиною самостійно;
- b) рішенням органу опіки та піклування;
- c) за згодою батьків;
- d) за згодою батьків та самої дитини.

6. Які обов'язки батьків з перелічених нижче не передбачаються законом:

- a) піклування про стан здоров'я дитини;
- b) повага до дитини;
- c) забезпечення здобуття дитиною вищої освіти;
- d) підготовка дитини до самостійного життя.

7. Яких прав не мають неповнолітні батьки:

- a) самостійно здійснювати свої батьківські права та обов'язки;
- b) звертатися до суду за захистом прав та інтересів своїх дітей;
- c) отримати у суді безоплатну правову допомогу;
- d) здійснювати батьківські права навіть всупереч інтересам дитини.

8. Яка з перелічених характеристик особи не є підставою для позбавлення батьківських прав:

- a) не забрала дитину з пологового будинку;
- b) жорстоко поводить з дитиною;
- c) примушує дитину до жебракування;
- d) є хронічним алкоголіком.

9. Хто з перелічених осіб не має права звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав:

- a) один з батьків дитини;
- b) баба чи дід дитини;
- c) опікун або піклувальник;
- d) прокурор.

10. Правовими наслідками позбавлення батьківських прав не є:

а) втрата права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;

б) особа втрачає особисті немайнові права щодо дитини;

с) особа звільняється від обов'язку щодо виховання дитини;

д) особа звільняється від обов'язку сплачувати аліменти на дитину.

11. Діти мають право:

а) на повагу до своєї індивідуальності;

б) на турботу про них;

с) на спільну сумісну власність;

д) правильні варіанти а) і б).

12. Підставами позбавлення батьківських прав є:

а) ухилення від виконання батьками своїх обов'язків;

б) несплата аліментів;

с) алкоголізм батьків;

д) ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

13. Позбавлення батьківських прав:

а) обмежено терміном;

б) не обмежено терміном;

с) має необоротний характер;

д) має оборотний характер.

14. Якщо дитина народжена у шлюбі, то:

а) її батьками вважаються жінка, що народила дитину та її чоловік;

б) її батьками вважаються жінка, що народила дитину та чоловік за її вказівкою;

с) її батьками вважаються жінка, що народила дитину та чоловік, що фактично з нею проживав;

д) правильна відповідь не зазначена.

15. Батьки малолітніх дітей є для них:

а) опікунами;

б) піклувальниками;

с) патронами;

д) правильна відповідь не зазначена.

Рекомендована література до теми 7:

Закони та інші нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

– акти міжнародного права:

1. Загальна декларація прав людини. Документ ООН 10.12.1948 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/lawsshow995_015.

2. Конвенція про права дитини. Схвалено ООН, Резолюція № 4425, 20.11.1989 р. Ратифіковано Україною 27.02.1991 р. № 789-XII. URL : http://zakon.rada.gov.ua/lawsshow995_021.

3. Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Міжнародна угода від 22.01.1993 р. Ратифіковано Україною 10.11.1994 р. № 24094. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show997_009.

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. К. : Права людини, 1992.

– закони:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11.

3. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30.

4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України від 21.11.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.

5. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України від 01.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

Основна література:

1. Борисова В. І., Жилінкова І. В. Сімейне право України (4-те вид., перероб. і доп.). К. : Юрінком Інтер, 2017.

2. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посібник (2-ге вид. випр. і доп.). К. : Алерта, ЦУЛ, 2016.

3. Харитонов Є. О., Голубєва Н. Ю. Сімейне право України: підручник. К. : Істина, 2018.

4. Булеца С. Б. Сімейне право: підручник. Харків : ХНУВС, 2016. 512 с.

5. Боднар Т. В., Дзера О. В. Сімейне право України: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.

6. Булеца С. Б., Заборовський В. В., Фазикош В. Г. Сімейне право України: підручник. К. : Знання, 2015. 375 с.

7. Боднар Т. В., Дзера О. В. Сімейне право України: підручник (2-ге вид., стер.). К. : Юрінком Інтер, 2020. 520 с.

8. Дутко А. О. Сімейне право України: підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.

Додаткова література:

1. Волкова Н. В. Особливості розгляду справ щодо визнання батьківства в судовому порядку (окремі аспекти). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 81-84.
2. Вонсович Х. І. Презумпція шлюбного походження дитини. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету*. 2014. № 1. С. 92-101.
3. Дутко А. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4825/dutko2.pdf>.
4. Залата М. Г. Соціальна політика захисту материнства: зарубіжний досвід. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 2. С. 119-123.
5. Конончук Н. М. Презумпція шлюбного походження дитини за сімейним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. № 6(2). С. 16-19.
6. Красицька Л. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3(78). С. 172-180.
7. Кузь Т. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3(78). С. 172-180.
8. Оніщук О. Поняття та особливості батьківських прав. *Підприємство, господарство та право*. 2019. № 10. С. 26-29.
9. Розгон О. В. Практичні аспекти визнання батьківства в Україні. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 2 (92). С. 103-112.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Поняття, предмет та метод сімейного права.
2. Джерела сімейного права.
3. Регулювання сімейних правовідносин за домовленістю сторін.
Застосування аналогії закону та аналогії права.
4. Поняття та види сімейних правовідносин.
5. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин.
6. Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків.
7. Захист сімейних прав та інтересів. Участь органу опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів.
8. Строки у сімейному праві.
9. Поняття шлюбу. Умови укладання шлюбу. Правові наслідки шлюбу.
10. Порядок вступу до шлюбу. Державна реєстрація шлюбу.
11. Шлюб, який є недійсним. Підстави для визнання шлюбу недійсним.
12. Шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду.
13. Порядок визнання шлюбу недійсним. Правові наслідки визнання шлюбу недійсним.
14. Поняття, значення, підстави виникнення та види особистих немайнових прав подружжя.
15. Право на материнство. Право на батьківство.
16. Загальна характеристика майнових правовідносин подружжя.
17. Правовий режим роздільного майна подружжя.
18. Підстави набуття та об'єкти права спільної сумісної власності подружжя.
19. Володіння, користування та розпорядження спільним майном подружжя.
20. Поділ спільного майна подружжя.
21. Право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою
22. Поняття шлюбного договору та його правове значення.
23. Шлюбний договір, його зміст, порядок укладання.
24. Права та обов'язки подружжя щодо утримання.
25. Припинення права одного з подружжя на утримання.
26. Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою.
27. Поняття та підстави припинення шлюбу.
28. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання органом реєстрації актів цивільного стану.
29. Припинення шлюбу за рішенням суду.
30. Режим окремого проживання подружжя.
31. Відмінність розірвання шлюбу від визнання шлюбу недійсним.

32. Підстави поновлення шлюбу.
33. Право на вибір прізвища під час укладання шлюбу, перебування у шлюбі, припинення шлюбу та визнання шлюбу недійсним.
34. Загальні підстави виникнення прав і обов'язків батьків і дітей.
35. Загальні положення встановлення походження дітей.
36. Визначення походження дитини від батьків, які перебувають у шлюбі між собою. Визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою.
37. Реєстрація народження дитини. Визначення прізвища, імені та по батькові дитини. Зміна прізвища дитини її батьками.
38. Встановлення батьківства в судовому порядку.
39. Встановлення факту батьківства та материнства за рішенням суду.
40. Оспорювання батьківства. Оспорювання материнства.
41. Особисті немайнові правовідносини батьків та дітей.
42. Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини.
43. Право батьків на визначення місця проживання дитини.
44. Права дитини на захист своїх прав та законних інтересів.
45. Майнові права дитини.
46. Права та обов'язки батьків.
47. Позбавлення батьківських прав та поновлення в батьківських прав.
48. Відібрання дитини без позбавлення батьківських прав.
49. Правовідносини батьків та дітей з приводу майна.
50. Обов'язок батьків утримувати дитину та способи його виконання.
51. Аліментні правовідносини батьків та дітей.
52. Стягнення аліментів за минулий час і заборгованості за аліментами.
53. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей та його виконання.
54. Обов'язок повнолітніх дітей утримувати батьків та його виконання.
55. Особисті немайнові правовідносини інших членів сім'ї та родичів.
56. Майнові правовідносини інших членів сім'ї та родичів.
57. Виявлення та влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування.
58. Поняття та сутність усиновлення. Особи, які можуть усиновлювачами.
59. Умови та порядок усиновлення. Правові наслідки усиновлення.
60. Особа (особи), яка може бути усиновленою. Усиновлення братів та сестер.
61. Згода батьків, дитини, другого з подружжя на усиновлення.
62. Рішення суду про усиновлення.
63. Підстави та правові наслідки визнання усиновлення недійсним.
64. Підстави та правові наслідки скасування усиновлення.
65. Поняття і значення опіки та піклування над дітьми. Встановлення опіки та піклування над дітьми.
66. Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування.

67. Припинення опіки та піклування над дітьми. Звільнення опікуна та піклувальника дитини від їх обов'язків.

68. Поняття патронату над дітьми. Його відмінність від інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

69. Припинення патронату над дітьми.

70. Застосування сімейного законодавства до іноземців та осіб без громадянства.

71. Порядок укладання та розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем і шлюбу іноземців між собою в Україні.

72. Усиновлення дитини, яка є громадянином України.

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Форма проведення – тестування.

Порядок допуску до складання підсумкового контролю – здобувач допускається до складання підсумкового контролю у разі, якщо ним виконані всі передбачені РПНД поточні завдання та сума балів поточного контролю **не менше ніж 40** (п. 7.3.10. Положення про організацію освітнього процесу у ДДУВС).

Якщо сума балів поточного контролю менше ніж 40, Здобувач не допускається до підсумкового контролю і зобов'язаний доопрацювати завдання та набрати необхідну кількість балів (під час консультацій, за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій тощо).

Після проведення підсумкового контролю у навчальній групі, в якій навчається такий Здобувач, доопрацювання проводиться ним, як правило, протягом місяця після завершення сесії. При цьому у журналі обліку роботи навчальної групи проставляються як попередні бали, так і бали, отримані при доопрацюванні через дріб.

Часові обмеження доступу до виконання завдань підсумкового контролю – доступ до виконання завдань підсумкового контролю відкривається у день проведення згідно розкладу екзаменаційної сесії.

Часові обмеження на безпосереднє виконання завдання – здобувачу надається 1 год. 20 хв. для виконання тестового завдання.

Кількість спроб на виконання тестів – 1.

Методичні вказівки щодо виконання тестових завдань – тестове завдання складається з питання та чотирьох варіантів відповідей на нього, правильний варіант відповіді лише один.

Порядок перескладання підсумкового контролю у випадку отримання негативного результату – у разі отримання незадовільної підсумкової оцінки здобувачеві надаються дві додаткові спроби для повторного складання: перша – НПП, який проводив підсумковий контроль, друга – комісії з числа найбільш досвідчених НПП кафедри з обов'язковою участю керівника кафедри. Результати кожного повторного складання заносяться до окремих додаткових відомостей (п. 7.4.22. Положення про організацію освітнього процесу у ДДУВС).

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

В Університеті встановлюється єдина максимальна сума балів за всі види робіт з навчальної дисципліни – **100 балів**. Встановлюються: максимальні суми балів за виконання завдань у рамках аудиторної роботи – **30 балів**, самостійної та індивідуальної роботи – **30 балів**; **40 балів** – на підсумковий контроль.

Оцінювання відповіді здобувача вищої освіти на занятті відбувається наступним чином:

Відмінно (5-4) – питання, винесені на розгляд, **засвоєні у повному обсязі; на високому рівні сформовані** необхідні практичні навички та вміння; **всі** навчальні завдання, передбачені планом заняття, **виконані** в повному обсязі. Під час заняття продемонстрована стабільна активність та ініціативність. Відповіді на теоретичні питання, розв'язання практичних завдань, висловлення власної думки стосовно дискусійних питань ґрунтується **на глибокому знанні** чинного законодавства, теорії та практики.

Задовільно (2-3) – питання, винесені на розгляд, **у цілому засвоєні**; практичні навички та вміння мають **поверхневий характер**, потребують подальшого напрацювання та закріплення; навчальні завдання, передбачені планом заняття, **виконані, деякі** види завдань виконані з помилками.

Незадовільно (0-1) – здобувач вищої освіти **не готовий до заняття, не знає** більшої частини програмного матеріалу, **з труднощами виконує** завдання, невпевнено відтворює терміни і поняття, що розглядалися під час заняття, **допускає змістовні помилки, не володіє** відповідними вміннями і навичками, необхідними для розв'язання професійних завдань.

За **самостійну та індивідуальну роботу** здобувач вищої освіти отримує бали після виконання наступних видів завдань, які оцінюються згідно їх складності:

- Написання та публікації статті у фаховому виданні – **30 балів**;
- Написання та публікація тез доповідей на конференції міжнародного, всеукраїнського чи регіонального рівня – **15 балів**;
- Підготовка не більше 3 мультимедійних презентацій з обраних тем, де одна презентація оцінюється максимум – **5 балів**;
- Підготовка не більше 3 тестових завдань (10 тестів в кожному завданні) з обраних тем, де одні тестові завдання оцінюються максимум – **5 балів**;
- Підготовка не більше 3 практичних задач (5 задач в кожному завданні) з обраних тем, де одна практична задача оцінюється максимум – **5 балів**.

Для навчальної дисципліни «Сімейне право» засобами діагностики знань (успішності навчання) виступають: поточний контроль (може проводитись усно, письмово або у формі комп'ютерного тестування, колоквиуму, оцінювання виступів на семінарських заняттях, ділових чи імітаційних ігор тощо, під час як навчальних занять, так і індивідуальної та самостійної роботи, зокрема з використанням системи управління дистанційним навчанням «Moodle»).

ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

Закони та інші нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- **акти міжнародного права:**
 1. Загальна декларація прав людини. Документ ООН 10.12.1948 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/lawsshow995_015.
 2. Конвенція про права дитини. Схвалено ООН, Резолюція № 4425, 20.11.1989 р. Ратифіковано Україною 27.02.1991 р. № 789-XII. URL : http://zakon.rada.gov.ua/lawsshow995_021.
 3. Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Міжнародна угода від 22.01.1993 р. Ратифіковано Україною 10.11.1994 р. № 24094. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show997_009.
 4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. К. : Права людини, 1992.
- **закони:**
 1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
 2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11.
 3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/lawsshow1618-15>.
 4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
 5. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/lawsshow3425-12>.
 6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
 7. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/lawsshow1382-15>.
 8. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30.
 9. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України від 21.11.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
 10. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України від 01.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

Основна література:

1. Борисова В. І., Жилінкова І. В. Сімейне право України (4-те вид., перероб. і доп.). К. : Юрінком Інтер, 2017.
2. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посібник (2-ге вид. випр. і доп.). К. : Алерта, ЦУЛ, 2016.
3. Харитонов Є. О., Голубєва Н. Ю. Сімейне право України: підручник. К. : Істина, 2018.
4. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України: навч. посібник. Харків : Видавничий будинок «ФАКТОР», 2016.
5. Булеца С. Б. Сімейне право: підручник. Харків : ХНУВС, 2016. 512 с.
6. Боднар Т. В., Дзера О. В. Сімейне право України: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
7. Булеца С. Б., Заборовський В. В., Фазикош В. Г. Сімейне право України: підручник. К. : Знання, 2015. 375 с.
8. Боднар Т. В., Дзера О. В. Сімейне право України: підручник (2-ге вид., стер.). К. : Юрінком Інтер, 2020. 520 с.
9. Дутко А. О. Сімейне право України: підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
10. Дорошенко Л. М., Бистра А. О. Деякі аспекти укладання шлюбного договору. *Форум права*. 2018. № 4. С. 93-97.
11. Петреченко С. А. Актуальні аспекти укладення та розірвання шлюбного договору в Україні: історія та сучасність. *Форум права*. 2014. № 3. С. 290-295.
12. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Голубєва Н. Ю. Рекодифікація цивільного законодавства в умовах інтеграційних процесів: монографія. К. : Норма права, 2020. 348 с.
13. Римаренко І. В. Шлюбний договір в Україні: за і проти. *Сучасні питання економіки і права*. 2016. № 1. С. 102-105.
14. Баранова Л. М., Борисова В. І., Жилінкова І. В. та ін. Сімейне право України: підручник (4-те вид., перероб. і доп.). К. : Юрінком Інтер, 2018. 20 с.
15. Тімуш І. С. Правова природа шлюбного договору. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 25-31.
16. Харитонов Є. О. Цивільне та сімейне право України: навч. посібник. Одеса : Фенікс, 2018. 598 с.
17. Сліпченко С. О., Зайцев О. Л. Цивільне право. Загальна частина: навч. посібник. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с.
18. Шишка Р. Б. Цивільне право України: підручник: у 2 част. (2-ге вид., перероб. і доп.). К. : Вид-во Ліра-К, 2018. Ч. 1. 736 с.
19. Ярошевська Т. В., Герасименко К. О. Особисті немайнові відносини подружжя у міжнародному приватному праві. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 березня 2023 р.). Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 646-648.

Додаткова література:

1. Волкова Н. В. Особливості розгляду справ щодо визнання батьківства в судовому порядку (окремі аспекти). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 81-84.
2. Вонсович Х. І. Презумпція шлюбного походження дитини. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету*. 2014. № 1. С. 92-101.
3. Гаро Г. О. Погляд на зміну аліментної політики в Україні з урахуванням досвіду США та Франції (основні концепції). *Бюлетень асоціації адвокатів України*. 2015. № 3. С. 14-15.
4. Гресь Н. М. Договірне регулювання аліментних зобов'язання щодо утримання батьками своїх дітей. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 49-52.
5. Дутко А. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4825/dutko2.pdf>.
6. Залата М. Г. Соціальна політика захисту материнства: зарубіжний досвід. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 2. С. 119-123.
7. Зілковська Л. М., Черненко В. А. Проблемні питання застосування законодавства про стягнення аліментів з батьків, діти яких були усиновлені. *Часопис цивільного та кримінального судочинства*. 2016. №1(28). С. 109-119.
8. Кожевникова В. Обмеження права чоловіка та жінки на укладення шлюбу без наміру створити сім'ю. *Підприємництво, господарство та право*. 2017. № 8. С. 32-34.
9. Конончук Н. М. Презумпція шлюбного походження дитини за сімейним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. № 6(2). С. 16-19.
10. Красицька Л. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3(78). С. 172-180.
11. Кузь Т. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 172-180.
12. Круглова О. О. Правовий режим майна подружжя: нормативно-правове регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 99-101.
13. Лакей І. А., Чеховська І. В. Аліментне зобов'язання на утримання дитини як вид сімейного правовідношення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 88-91.
14. Левківський Б. Особливості судового захисту окремих особистих немайнових прав подружжя. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2016. № 4(98). С. 52-55.
15. Оніщук О. Поняття та особливості батьківських прав. *Підприємство, господарство та право*. 2019. № 10. С. 26-29.

16. Петреченко С. А. Аліменти на дитину в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. № 31(2). С. 15-18.

17. Простибоженко О. Способи поділу спільного майна подружжя: досвід правового регулювання Європейських держав. *Підприємництво, господарство та право*. 2018. № 1. С. 31-35.

18. Ревуцька І. Е. Поняття шлюбу в теорії сімейного права та за законодавством України і країн-членів ЄС: сучасні тенденції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 64-68.

19. Розгон О. В. Практичні аспекти визнання батьківства в Україні. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 2 (92). С. 103-112.

20. Чудік Т. В. Особливості поділу майна подружжя. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (55). С. 633-637.

Інтернет-ресурси:

1. Офіційний портал Верховної Ради України. URL : <http://portal.rada.gov.ua/>

2. Офіційне представництво Президента України. URL : <http://www.president.gov.ua/>

3. Урядовий портал. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/>

4. Офіційний веб-портал Судової влади України. URL : <http://www.court.gov.ua/>

5. Конституційний Суд України. URL : <http://www.ccu.gov.ua/>

6. Верховний Суд України. URL : <http://www.scourt.gov.ua/>

7. Вищий адміністративний суд України. URL : <http://www.vasu.gov.ua/>

8. Вищий господарський суд України. URL : <http://vgsu.arbitr.gov.ua/>

9. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL : <http://sc.gov.ua/>

10. Міністерство фінансів України. URL : <http://minfin.kmu.gov.ua/>

11. Міністерство юстиції України. URL : <http://www.minjust.gov.ua/>

12. Державна податкова служба України. URL : <http://www.sta.gov.ua/>

13. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>

14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/>

15. Київська центральна міська публічна бібліотека ім. Лесі Українки. URL : <http://lucl.lucl.kiev.ua>.

16. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. URL : <http://www.univer.kharkov.ua>.

17. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. URL : <http://korolenko.kharkov.com>.

18. Бібліотека юридичної літератури «Правознавець». URL : <http://www.pravoznavec.com.ua>.

19. Одеська державна наукова бібліотека. URL : <http://www.odnb.odessa.ua>.

Навчальне видання

Киян Володимир Якович
Ярошевська Тамара Василівна
Обушенко Наталія Миколаївна
Журавель Олег Євгенович
Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна

СІМЕЙНЕ ПРАВО

*Навчально-методичні рекомендації до семінарських та практичних занять
(для здобувачів вищої освіти 3 курсу денної форми навчання
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)
Спеціальність: 081 Право)*

Редактор, оригінал-макет, дизайн – *А. В. Самотуга*

Формат 60x84/16. Друк – цифровий.

Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 4,55. Обл.-вид. арк. 4,88.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво про внесення до державного реєстру КВ № 6054 від 28.02.2018 р.